

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Mindaugas Markevičius

Istorijos studijų programa

Magistro darbas

**ŽYDŲ ĮVAIZDŽIO RAIŠKA XIX A. IR TARPUKARIO LIETUVIŲ LITERATŪROJE BEI
POKARINIUOSE LIUDININKŲ PRISIMINIMUOSE**

Darbo vadovas: dr. Larisa Lempertienė

Vilnius 2009

Turinys

Įvadas.....	3
1.Lietuvių tautos požiūrio į žydus genezė ir raida	7
2. Žydų įvaizdis XIX amžiaus bei tarpukario lietuvių literatūroje.	3
2.1. Žydų kaip „bedievių“ įvaizdis.	14
2.2. Žydų gyvenimo būdo vaizdavimas.	15
2.3 Žydų įvaizdis pokario literatūroje.....	18
3. Publicistų vaidmuo formuojant žydų įvaizdį..	22
4. Tautosakos apie žydus variacijos grožinėje literatūroje ir žmonių sąmoneje.....	28
5. Žydų įvaizdis pokario lietuvių prisiminimuose.	32
Išvados.....	40
Šaltinių ir Literatūros sąrašas.....	41
Santrauka anglų kalba (Summary).....	44

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Nuo XIV amžiaus Lietuvoje gyvenę žydai prieš I Pasaulinį karą sudarė per 13 procentų visų krašto ir maždaug pusę miestų bei miestelių gyventojų. Tarpukariu šis santykis sumažėjo iki 7-8 procentų. “Viduramžiais buvę prekinių – piniginių santykių plėtojimo Lietuvoje pionieriai, XIX ir XX a. žydai labai daug nuveikė krašte plėtojant fabrikinę pramonę; o litvakų įnašas į pasaulio kultūros lobyną labai didelis”¹.

XIX amžiaus ir tarpukario Lietuvos žydų gyvenimas net ir šiuolaikinių žmonių yra skirtingai suprantamas ir dažnai klaidingai vertinamas. Europiečių neapykanta žydams turi bendras, Viduramžius siekiančias krikščioniškas šaknis. Nepaisant visiškai skirtingų modernizacijos ir emancipacijos kelių, taip pat ir šiuolaikiniame antisemitizme nuo XIX a. antrosios pusės galima išvelgti bendrų fenomenų. Pirmaisiais šio amžiaus dešimtmečiais “pasipylė srautas traktatų ir pamfletų, knygų ir straipsnių apie „žydų klausimo sprendimą“. Sukurti sektantų, fanatikų, privačiai dirbančių mokslininkų, pasaulio tobulintojų ir kitų autorių, jie buvo su susidomėjimu sutikti išsilavinusios vokiečių buržuazijos.”² Nuo šimtmečio vidurio „žydų klausimas“ buvo pastovi sąvoka, kuri (iš pradžių vartota tik kaip socialinis terminas) tapo kodu, apibendrinusiu politinį, kultūrinį, ekonominį nepasitenkinimą naujoviškumu, išreiškusiu baimes dėl egzistencijos ir užsienio kapitalo įsivyravimo, o per naująją rasistinio antisemitizmo doktriną įgavusiu naują kryptį.

Etninių mažumų istorijos studijos patyrė tam tikrų nesėkmių, kadangi dažniausiai buvo kopijuojamos lietuvių egzodo ideologizuotos schemos ir istorinių įvykių interpretacijos. Pati lietuvių emigrantų bendruomenė vengė aptarti sau ideologiškai nepriimtinas temas. Joje vykusios diskusijos atspindėjo hermetišką emigrantų bendruomenės būtį ir pasaulėjautą. Tai lėmė vyravusi izoliacija nuo supančio akademinio konteksto, „laisvųjų profesijų“ žmonių nepritekliai emigracijoje. Nors ir pasitaikė įdomių ir naujoviškų publikacijų, Lietuvos istoriografija vis dėlto neįžengė į naujas teorines plotmes. Nesėkmes lėmė nepakankama mokslinė apykaita tarp Lietuvos ir likusio pasaulio, „nelietuvių autorių darbai“ buvo nežinomi dėl užsienio kalbų nemokėjimo ir tiesiog dėl to, kad Lietuvoje nebuvo naujų publikacijų ir stigo tyrimų.

¹ Truska L. Lietuvos žydų paveldo suvokimo problemos šių dienų Lietuvoje // <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2003%20Litvakai%20ir%20ju%20pasaulis/Liudas%20Truska-pranesimas-lt.doc> (žiūrėta 2009-01-22)

² Benz W. Nacionalsocialistinio antisemitizmo kilmė, retorika ir adresatai // <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2000%20seminaras%20apie%20antisemitizma/W.%20Benz%20pranesimas%20lietuviu%20k.DOC> (žiūrėta 2009-01-22)

Įvairiuose istoriniuose šaltiniuose aprašomi žydų gyvenimo vingiai, santykiai su lietuviais, gvildenama skaudi jų tautos patirtis, išgyventa tragedija. Tuo tarpu ypač menkai ir fragmentiškai užsimenama apie patį žydų įvaizdžio formavimą grožinėje literatūroje, publicistikoje. Juo labiau, kad pasigirsta nuomonių, jog kartais sutinkamas neigiamas žydų įvaizdis lietuvių visuomenėje, netolerantiškumas kitataučiams gali būti atėjęs ir iš literatūros kūrinių.

Originalumas pasireiškia tuo, kad tai naujausias mokslinio pobūdžio darbas, pretenduojantis į detalesnę žydų įvaizdžio raiškos analizę XIX amžiaus ir tarpukario lietuvių literatūros, amžininkų prisiminimų kontekste.

Darbo tikslai/uždaviniai ir objektas. Žydų paveldo suvokimą ir jo vertinimą šių dienų Lietuvoje sąlygoja daugelis veiksnių. Pirmiausia tai lietuvių tautos mentalitetas, jos dvasinis – politinis brandumas. Taip pat žydų kalbos nežinojimas ir, be abejo, stereotipiškai lietuvių visuomenėje susiformavęs neigiamas žydų įvaizdis. Pagrindinis darbo tikslas – pateikti žydų įvaizdžio lietuvių visuomenėje formavimosi analizę XIX amžiaus ir tarpukario lietuvių literatūros bei pokarinių liudininkų prisiminimų kontekste. Papildomas tikslas - paskatinti aktyvią istorinę diskusiją lietuvių literatūros įtakos formuojant žydų įvaizdį visuomenėje tema.

Atsižvelgiant į tai, autorius kelia tokius darbo uždavinius:

1. aptarti lietuvių tautos požiūrio į žydus formavimosi genezę ir eigą.
2. atskleisti pagrindinius žydų įvaizdžio ypatumus lietuvių klasikų (Žemaitės, V. Krėvės, I. Simonaitytės, Šatrijos Raganos, J. Baltušio, M. Katiliškio ir kt.) kūrinuose.
3. pasigilinti į pagrindinius žydų reprezentavimo tiriamojo laikotarpio publicistikoje bruožus.
4. panagrinėti žydų įvaizdį senolių prisiminimuose bei jų įtaką šių dienų suvokimui.

Magistrinio tyrimo ribos priklauso nuo darbo objekto nustatymo. Pirmoje darbo dalyje autorius analizuoja tautos požiūrio į žydus formavimosi genezę ir eigą: istorines vystymosi prielaidas, priežastis bei ypatumus. Antroje darbo dalyje skiriamas dėmesys detalesnei XIX amžiaus bei tarpukario lietuvių literatūros analizei. Būtent XIX a. pradėjo formuotis neigiamas požiūris į žydus dėl jų įsigalėjimo ekonomikoje, dėl jų religijos, dėl jų “kitoniškumo”. Siekdamas darbo vientisumo, bet saistomas darbo apimties reikalavimų, autorius mano esant būtina trumpai aptarti pagrindinius žydų paveiklo kūrimo aspektus ryškiausiuose pokario kūrinuose (Balio Sruogos, Šatrijos Raganos, Antano Škėmos). Trečiojoje darbo dalyje gilinamasi į pagrindinius žydų reprezentavimo tiriamojo laikotarpio publicistikoje bruožus. Ketvirta dalis skiriama tautosakos analizei. Paskutinėje dalyje autorius daug dėmesio skiria lauko tyrime surinktiems amžininkų prisiminimams.

Šaltinių ir literatūros apžvalga. Pagrindinis šaltinis - lietuvių klasikų (Žemaitės, V. Krėvės, I. Simonaitytės, Šatrijos Raganos, J. Baltušio, M. Katiliškio ir kt.) kūriniai. Šiame darbe analizuojami tie autorių darbai, kuriuose skiriamas didesnis dėmesys žydo personažui. Neabejotinai vienas svarbiausių darbo šaltinių - respondentų interviu. Lauko tyrimo metu buvo apklaustos dvi dešimtys

žmonių pagal iš anksto sudarytą klausimyną iš Kėdainių, Panevėžio, Ukmergės bei Šiaulių rajonų. Pagrindinis kriterijus pasirenkant respondentus buvo jų amžius ir patirtis tiriamuoju laikotarpiu. Siekta apklausti ne galinčius perpasakoti, o istorinius įvykius išgyvenusius vyresnius nei 75 metų asmenis. Pažymėtina, kad buvo sunku rasti respondentų, kurie gerai atsimintų dominantį laikotarpį. Tokių žmonių yra likę labai mažai. Todėl šis tyrimas turi ypač didelę išliekamąją vertę. Siekiant išsamumo, fragmentiškai aptariamos ir kelios svarbesnės Lietuvos Centrinio Valstybinio Archyvo bylos.³

Autorius taip pat remiasi A. Eidinto⁴, P. Johnson⁵, Š. Liekio⁶, H. Arendt⁷, S. Sužiedelio,⁸ V. Brandišausko⁹ ir kitų Lietuvos bei užsienio istorikų darbais.

Siekiant objektyvesnės šaltinių analizės svarbus šaltinis - L. Anglickienės knyga „Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore“. „Susisteminti duomenys padeda susidaryti aiškesnį lietuvių ir kitataučių santykių vaizdą, išplaukiantį tiek iš istorinės patirties, tiek nulemtą kiekvieno folkloro žanro specifikos. Tautosaka gali pasitarnauti kaip šaltinis, padedantis išsiaiškinti tautos sąmonėje giliausiai įstrigusius įvykius, žmogaus aplinkoje buvusius visuomeninius reiškinius, žmonių tarpusavio santykius“.¹⁰

Apie kitataučių, taip pat ir žydų įvaizdžio kūrimą rašoma E. Vingrytės-Janavičienės knygoje „Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse“. Anot autorės, kitataučių paveikslas bet kurios tautos folklore dažniausiai yra neigiamas, nes kitos tautos yra kitoniškos, svetimos. „Kartais šis pasijuokimas, pašėpimas yra draugiškas, kartais požiūrį galėtume pavadinti ir paniekinančiu, žeminančiu“¹¹. Knygos autorės manymu, dėl to nevertėtų įsižeisti, geriausias ginklas – į pajuoką atsakyti pajuoka, ką sėkmingai daro visos tautos.

Žydų įvaizdžio klausimais rašo J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė knygoje „Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai“. Tai „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir jos dalį nuo XIV a. pabaigos sudariusios žydų bendruomenės santykių studija. Joje nemažai sąlyčio su šiandienos mitais turinti praeitis atskleidžiama daugiakonfesinės visuomenės požiūriu, parodomos visuomenės nuostatos žydų atžvilgiu, keliamos naujos, iki šiol išsamiai netyrinėtos ar net nekeltos sociokultūrinės LDK istorijos problemos. Knygoje, lyginant to paties meto LDK, Lenkijos Karalystės ir kitų Rytų Europos valstybių padėtį, aptariami XVI - XVIII a.

³ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (toliau LCVA), f. 410, ap. 3, b. 195-233. F. 1690, ap. 1, b. 131. F. 1262, ap. 3, b. 11. F. 391, ap. 3, b. 11. F. 391, ap. 2, b. 1741-1750. F. 394, ap. 1, b. 1123.

⁴ EIDINTAS A. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990

⁵ JOHNSON P. *Žydų istorija*. Vilnius, 1999

⁶ LIEKIS Š. „*A State Within a State? Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*“ Vilnius, 2003

⁷ ARENDT H. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001.

⁸ SUŽIEDĖLIS S. *Lietuva 1918-1940 straipsnių rinkinys*. Akiračiai 1991m-1998m

⁹ BRANDIŠAUSKO V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstibingumą*. Vilnius, 1996

¹⁰ ANGLICKIENĖ L. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius, 2006

¹¹ VINGRYTĖ-JANAVIČIENĖ E. *Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse*. Vilnius, 2004

Lietuvos žydų teisinės, socialinės ir ekonominės padėties savitumai. Atsiveria ne tik nauji nekrikščioniškųjų bendruomenių istorijos bruožai, bet ir matyti santykių daugiakonfesinėje LDK visuomenėje raida." ¹² Šiaučiūnaitė-Verbickienė teigia, jog atsirandant žydo įvaizdžiui, ypač jo kaitai, svarbus yra visuomenės savimonės, mentaliteto, vertybių evoliucionavimas. Išvelgtinos sąsajos tarp socialinio vystymosi (ypač visuomenės krikščionėjimo) ir žydams priskiriamų tariamų jų būdo ar elgsenos požymių, jų vietos visuomenėje supratimo. LDK anksčiau susiduriama su žydais kaip ūkio subjektais, nei tampama tikrais krikščionimis: žydų įsitvirtinimas valstybės ekonomikoje vyksta greičiau nei visuomenė krikščionėja. Žydų, kaip ir totorių ar karaimų, priklausymas savitam socialiniam dariniui – nekrikščionio statuso visuomenėje išskyrimas lėmė specifinius santykius joje. XVI a., ypač su Reformacija ir Kontrreformacija ryškėjantys nauji visuomenės gyvenimo akcentai, keitė trapų krikščionių didumos ir nekrikščionių santykių modelį. Tai ypač ryšku besiformuojančiame krikščioniškos visuomenės dalies požiūryje į žydus.

Tyrimo metodai. Tiriamojo darbo tikslams pasiekti bus panaudota keletas tyrimo metodų. Pagrindiniai tyrimo metodai yra istorinis, sisteminis analizės bei lyginamasis. Istorinio bei sisteminio analizės metodo panaudojimas yra vertinga pagalba giliau ir visapusiškiau suprasti bei aiškinti žydų įvaizdžio formavimosi genezę, eigą, dėsningumus bei priežastis atitinkamo laikotarpio kontekste. Plačiai naudojamas lyginamasis metodas, padedantis sugretinti nagrinėjamus kūrinius (žydų įvaizdžio klausimais) ir kitus šaltinius, ieškoti požiūrių skirtumų ir panašumų. Loginis metodas leidžia suprasti atskirų įvaizdžio detalių susiformavimo priežastis istoriniame kontekste. Atlikdamas mokomąją praktiką autorius apklausų būdu rinko amžininkų prisiminimus apie žydus, kas taip pat panaudojama darbe.

Apibendrinamojo metodo pagalba galima vertinti prieš tai aptartų metodų būdu išsiaiškintus pastebėjimus bei daryti indukcines išvadas.

¹² Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje : sambūvio aspektai*. Vilnius, 2009

1. Lietuvių tautos požiūrio į žydus genezė ir raida

Lietuvoje 1861 m. panaikinus baudžiamą žydų ir kitų Lietuvos tautybių gyventojų teisės tapo vienodos. Lietuviai galėjo laisvai keltis gyventi į miestus, o panaikinus cechų sistemą ir nevaržomai užsiimti amatais. XIX a. I pusėje Lietuvoje sparčiai vyko pramoninė revoliucija, tai yra vis didesnė bendrojo vidaus produkto dalis buvo pagaminama mieste. Žydai sudarydami apie 10 procentų Lietuvos gyventojų valdė apie 80 procentų pramoninės gamybos ir prekybos. 1897 m. surašymo duomenimis Vilniuje žydų buvo 63 841, tai yra 40 procentų visų gyventojų. Lietuvoje žydai 1897 m. įkūrė pirmą Rusijoje socialistinės pakraipos partiją Bundas, kuri netrukus inicijavo ir Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimą Minske. Tai sąlygojo ir apie ketvirtadalio žydų sunki ekonominė padėtis - skurdas ir bedarbiystė bei caro Nikolajaus I pradėta vykdyti žydų vaikų rekrutavimo 25 metams, juos perkrikštijant, politika. 1898 m. Druskininkuose įvyko reikšmingas antrasis sionistų judėjimo Hovevei Zion, kvietusio žydus grįžti į Palestiną ir atkurti savo valstybę, kongresas. Po jo buvo įkurta pasaulinė sionistų organizacija.

XIX amžiuje žydų bendruomenė Lietuvoje sparčiai gausėjo. Daugiausia jie vertėsi amatais ir prekyba. Palankiausi ekonomikos ir verslo vystymuisi laikai žydų bendruomenei buvo XIX-XX amžių sandūra ir tarpukario metai.

“Lietuvos žydų istorija siekia tolimą praeitį. Tačiau tik formuojantis nacijoms, lietuvių ir žydų santykiai įgavo tautinį pobūdį. Nuo 1918 metų, kai buvo sukurta Lietuvos valstybė, kai lietuvių tauta ir politinė prasme tapo istorijos subjektu, galime kalbėti apie savarankiškus šių grupių, santykius. Lietuvos Respublikos laikais pradėjo formuotis pilietinė visuomenė. Deja, jos integracija, pagrįsta pilietiškumo principais, dar buvo labai silpna.”¹³

Žydai turėjo savo švietimo sistemą, buvo sukūrę daug susivienijimų, draugijų ir kitokių kultūrinių iniciatyvų. "Pagal privalomo valstybimo švietimo įstatymą kiekvienai žydų bendruomenei buvo suteikta galimybė pačiai įkurti pradinę keturmetę mokyklą (vadinamąją "liaudies mokyklą,") su hebrajų ar idiš kalbos dėstymu. Valdžia iškelė sąlygą, kad kiekvieną klasę lankytų bent 32 mokiniai. Mokyklas, gavusias oficialų valdžios pripažinimą ir įtrauktas į valstybinę švietimo sistemą, visiškai išlaikė Vyriausybė. Šios pradinės žydų mokyklos naudojosi visomis biudžetinėmis ir juridinėmis teisėmis, kurias turėjo ir kitos mokyklos. Ten dėstę mokytojai buvo

¹³ BRANDIŠAUSKAS V. *Lietuvių ir žydų santykiai 1940-41 metais, darbai ir dienos*. 1996, Nr. 2 (11), p. 49-51.

privilegiuoti valstybiniai tamautojai. Administravimo ir profesiniu požiūriu žydų mokyklos buvo pavaldžios Švietimo ministerijai.”¹⁴

Lietuvių, kaip ir daugumos Centrinės ir Rytų Europos tautų tapsmas modernia nacija, intensyviai vykęs po nepriklausomybės atkūrimo, susidūrė su daugeliu sudėtingų tautiškumo problemų. Jas sudarė tiek tautinės savimonės plėtros, tiek nacionalizmo, tiek tautinių mažumų klausimai. Tautiškumo, jo raidos, nacionalizmo, tautinių mažumų integracijos (jų vietos naujoje visuomenėje suradimo) bei tautinių mažumų stereotipizacijos problemos turi glaudų ryšį, kuris nulemia nacionalinio elito pažiūras tautinių mažumų atžvilgiu.

„Tarpukario Lietuvoje jau būta ir “žydų gyvenimą nuodijusių reiškinų. Pasitaikydavo antisemitinių išsišokimų. Pavyzdžiui, 1923 m. Kaune per vieną naktį derva užteptos žydiškos parduotuvių, gydytojų kabinetų, advokatų kontorų iškabos. Kiek vėliau tai pasikartojo Šiauliuose ir kitur. Dr. Jonas Basanavičius, prof. Jonas Jablonskis, kiti įžymūs visuomenės veikėjai, mokslo žmonės tai griežtai pasmerkė.”¹⁵

Po 1926 m. perversmo žydams užtvertas kelias į valstybės įstaigas. Neįleidžiami į visuomenės elitą jie užsiiminėjo prekyba, kurią priskyre laisvosiomis profesijomis. Imta įvairiai riboti žydų priėmimą į medicinos, teisės studijas. Universiteto studentai savo ruožtu pradėjo triukšmingas antisemitines akcijas. Didelė profesūros dalis jas smerkė, tačiau tos akcijos nesiliovė.

Pagrindinis konflikto tarp lietuvių ir žydų šaltinis buvo auganti konkurencija prekyboje, pramonėje bei profesinėje veikloje, kurią skatino lietuvių veržimasis į miestus po Pirmojo pasaulinio karo. Ekonominiai pokyčiai sustiprino tautų prieštaravimus. Žemės reforma buvo laikoma ne tik ekonomine "demokratizacija", bet ir ryžtingu lenkų socialinės bei politinės įtakos Lietuvoje įveikimu bei įtakos pasidalijimu tarp dviejų tautų. Daugelis tautiškai nusiteikusių lietuvių su džiaugsmu sutiko lenkų dvarininkijos, kuri rėmėsi senąja dvarų sistema, įtakos sunaikinimą. Lietuvos vyriausybės pastangoms integruoti Klaipėdos kraštą pasipriešino vokiečiai. Tačiau iš visų etninių problemų ekonominiu požiūriu ryškiausia buvo santykiai tarp lietuvių ir žydų. Nepriklausomybės metais išaugo lietuvių vaidmuo krašto ekonomikoje bei jų įtaka miestuose. Pagal kai kuriuos vertinimus, nuo 1923 m iki 1936 m lietuviškų verslo įmonių skaičius padidėjo 6 tūkstančiais arba 300%, tuo tarpu žydų valdomų įmonių skaičius sumažėjo 9%. Šiuo laikotarpiu lietuviai jau valdė apie 60% pramonės ir amatų įstaigų, o žydai apie 32%, nors pastarųjų įmonės buvo stambesnės. Lietuvos kooperatyvai vis labiau išstūmė prieš tai žemės ūkio rinkoje dominavusius žydų prekybininkus. Geras lietuviškų verslo įmonių augimo pavyzdys yra Lietuvos

¹⁴ LVCA f. 394, ap. 1, b. 1129, p. 40-41

¹⁵ Antisemitizmo apraiškos // <http://litvakai.mch.mii.lt/praeitis/Default.htm> (žiūrėta 2009-01-31)

lino gamintojų ir eksportuotojų susivienijimas "Linas", įkurtas 1935 m. 1939-40 metais šis kooperatyvas jau valdė 58% lino eksporto - prekybos, kuri tradiciškai priklausė žydams tarpininkams. Dramatiškai didėjo lietuvių vaidmuo krašto ekonomikoje. Tačiau net ir išaugus lietuvių įtakai, žydų vaidmuo joje tebebuvo svarbus.¹⁶

Lietuvos ekonomika tarpukario periodu nesivystė pakankamai taip sparčiai, kad atsirastų darbo vietų visiems. Todėl lietuvių vaidmuo neagriniame ekonomikos sektoriuje augo kitų tautinių grupių - būtent žydų bei kiek mažiau lenkų ir vokiečių sąskaita. Ši net geriausiais laikais sudėtingą ekonominio pertvarkymo procesą apsunkino dar ir tai, kad tuo metu iškilo kultūrinio tapatumo klausimai bei ryškėjo antisemitinė agitacija. Didesnę grėsmę žydų ir lietuvių santykiams kėlė ketvirtajame dešimtmetyje pasirodęs ekonominis antisemitizmas su rasistiniais atspalviais. Ši nuostata atsispindėjo Lietuvių Verslininkų sąjungos, 1939 metais pradėjusios spausdinti savaitraštį "Verslas" veikloje. „Nors nacionalistiškai nusiteikę verslininkai priešinosi visiems "svetimšaliams", žydai tapo jų pagrindiniu taikiniu. Karingai nusiteikę lietuvių verslininkai, suprasdami šalies modernizaciją kaip lietuvių dominavimo užtikrinimą miestuose bei ūkiniame gyvenime, laikė žydų ekonominę įtaką pagrindine kliūtimi šiam tikslui pasiekti. Oficialiai "Verslo" grupė neigė bet kokius blogus savo ketinimus ar pavydą nelietuviams, smerkė smurtą žydų atžvilgiu ir tvirtino, kad krašto ūkis, kuriame dominuos 85 procentų lietuvių, atsiras teisėtai "natūralios evoliucijos keliu". Tačiau verslininkų tariamo nuosaikumo, deja, nepatvirtina kandūs, stereotipais apie žydus pagrįsti straipsniai, kuriuose tvirtinama, kad žydai yra beatodairiški naudos ieškotojai su įgimtu pasaulinio viešpatavimo siekiu.

Nacizmui įsigalėjus Vokietijoje, antisemitizmo apraiškų Lietuvoje pagausėjo. "Tuo pačiu metu, remdamiesi policijos ataskaitomis apie užregistruotus vandalizmo aktus prieš žydų organizacijas ir antisemitines proklamacijas, konstatuojamas neabejotinas liaudiško antisemitizmo iškilimas."¹⁷ "Prezidentas A. Smetona smerkė antisemitizmą, bet, mažėjant jo įtakai, net oficioze "Lietuvos aidas" ėmė rodytis antisemitinių straipsnių"¹⁸. Atrodytų, tautiškumo garbinimas turėtų reikšti šovinizmą, bet jis tautininkams nebūdingas. A. Smetona savo kalboje skautų vadovams 1932 m. pažymėjo, kad mylėti savo tėvynę, tai dar nereiškia nekęsti kitų tėvynės. Jis paskatino skautus kovoti su tokia "nesveikumu".¹⁹

Išsamiai savo tautiškumo problemą A. Smetona nagrinėjo savo plačioje kalboje tautininkų suvažiavime 1935 metais sausio mėn. Jis sakė, kad kaip nelygūs yra žmonės fiziniu ir kitais

¹⁶ LEVIN D. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000, p. 94.

¹⁷ LVCA f. 394, ap. 1, b. 1129, p. 1-33.

¹⁸ Antisemitizmo apraiškos // <http://litvakai.mch.mii.lt/praeitis/Default.htm> (žiūrėta 2009-01-31)

¹⁹ LUKOŠEVIČIUS V. *Liberalizmo raida Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. p. 338

atžvilgiais, taip nelygios yra tautos. Stipresnės pavergia silpnesniašias. Kita vertus jis pabrėžė, kad nėra pagrindo tautas skirstyti į doras ir nedoras, į kultūringas ir nekultūringas. Toks skirstymas, anot jo, yra pramanytas imperialistų, norinčių pateisinti savo grobimus. A. Smetona pabrėžė, kad “per visą savo istoriją lietuviai buvę pakantūs kitoms tautoms ir jų žmonėms. Jis nurodė tą lietuvių ydą, kad lietuviai šiek tiek linkę į kosmopolitizmą ir laimės ieškojimą svetur.”²⁰

A.Smetona pripažino, kad maža tauta nelygi didelei, bet nenorėjo sutikti, kad dėl to nelygumo mažesnės tautos turėtų vergauti didesnėms ar visai išnykti. “Štai senovės egiptiečiai visai ne arijai, o sukūrė tūkstantmečius gyvavusią kultūrą, japonai - geltonosios rasės tauta, o jų kultūra gili, savita. Japonija ekonomiškai klesti. Žydai - nedidelė tauta, semitai, ne arijai, o koks milžiniškas jų indėlis žmonijos kultūron, jų duota Biblija paplitusi visame pasaulyje. Norvegai - nedidelė tauta, o kiek ji davė genialių rašytojų, muzikų, garsių keliautojų! Ne tautos gausumas, bet asmenybė ir dvasia kuria kultūrą. Ji kuriama ne tuščioje vietoje, bet paveldėjus iš kitų tautų, kartais jau dingusių, arba nusižiūrėjus iš kaimynų, kas geriausia, pridedant, žinoma, ir savos kūrybos. Taip kultūra plėtojama toliau, taip tautos prisideda prie visos žmonijos kultūros lobyno. Tautų gausumas ir įvairumas, o ne suvienodinimas, lemia žmonijos pažangą”²¹, manė A.Smetona.

Vertindamas to laiko mokslo, technikos ir susisiekiimo pažangą, A.Smetona abejojo tautų ir rasių grynumu. JAV, viena pažangiausių pasaulio valstybių, yra tautų ir net rasių mišinys. “Žydai, nors ir labai saugo savo tautos grynumą, bet jų genai yra maišyti su senovės egiptiečių, kanaanitų, babiloniečių, etiopų genais. Mūsų eros pradžioje romėnų išvaikyti žydai iš gimtosios Palestinos pasklido po visą Europą ir, nežiūrint Talmudo priesakų, toliau maišėsi su įvairiomis tautomis. Tik kažkodėl suvokietėjęs anglų filosofas rasistas, nacizmo pirmtakas H.Čemberlenas (Houston Chamberlain) teigia, kad Kristus buvęs ne žydas, bet arijų giminės, dargi germanas”.²²

Kitas gana įdomus šios temos aspektas yra Antano Smetonos, kaip autonomijos panaikinimo oponento, vaidmens išskėlimas (laikantis šios koncepcijos šalininkų logikos, jį būtų galima vadinti „filosemitu“). Tačiau, autorių nustebimui, „Antanas Smetona nieko nepadarė, kad būtų atkurta Žydų reikalų ministerija, prieš kurios panaikinimą jis taip karštai protestavo“. Autoriai nežengia toliau filosemitinės mitologijos apie A. Smetoną, išleidžia iš akių jo paternalistinį požiūrį į žydus bei politines realijas, skatinusias jį neparemti autonomijos atkūrimo. Be to, net neminimas faktas, kad žydų personalinės autonomijos panaikinimui pritarė jos oponentai žydų politinėje kairėje, taip pat didelė dalis žydų religinių partijų šalininkų visomis jėgomis prisidėjo prie autonomijos panaikinimo. Religinė žydų stovykla tapo nuožmaus politinio konflikto nugalėtoja.

²⁰ LUKOŠEVIČIUS V. *Liberalizmo raida Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. p. 339

²¹ SUŽIEDĖLIS S. *Lietuva 1918-1940. Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas*. Akiračiai. 1995m. Nr. 4, (298), p. 4-6.

²²Ten pat, p. 4-6.

Panaikinus autonomiją, į religinės žydų stovyklos rankas pateko didžioji dalis materialaus turto, priklausiusio bendruomenėms. “Nugalėjo religinė žydiškumo samprata Lietuvos valstybėje bei tolesnė tapatybės institucionalizavimo raida, savo principais iš esmės neigusi sionistinę pasaulėžiūrą.”²³

Panašias mintis reiškė ir I. Tamošaitis, kuris sakė, kad tautininkai nėra nacionalistai. “Tautininkai kiekvieną tautą laikė lygiaverte sudėtine visos žmonijos dalimi. Apibūdindami tautą arba naciją kaip svarbiausius dalykus tautininkai pirmiausia minėdavo teritoriją, kurioje tauta gyvena, gimtąją kalbą, papročius, apskritai dvasines ir religines vertybes. Taigi tautos idealu tautininkai laikė valstybę ir manė, kad valstybė yra būtina sąlyga tautai išlikti.”²⁴

„Tautininkai toleravo tautines mažumas. Tautininkų valdomoje Lietuvoje nebuvo genocido arba bandymo asimiliuoti tautines mažumas. Gausiausioji iš jų – žydų tautinė mažuma naudojosi Lietuvoje savotiška kultūrine autonomija ir visiškai tenkino savo nacionalinius-kultūrinius poreikius. Nei A. Smetona, nei LTS rasizmo ir antisemitizmo nepropagavo, nors kai kurios grupės ir surengdavo nacionalistines akcijas ar žydų krautuvių durų degutavimo kampanijas. Gana agresyviai žydų prekybininkus puldinėjo “Verslas”. Tuo tarpu A. Smetonos ir LTS lyderių kontaktai su žydų finansine ir prekybine buržuazija buvo glaudūs. “LTS turėjo skaitytis su finansiškai pajėgiais žydų pramonininkais, finansininkais ir prekybininkais, teko derinti lietuvių tautininkų ideologiją su įtakingais žydų atstovais.”²⁵

„Tačiau skirtingas A. Smetonos požiūris į žydų kairiuosius ar žydus, revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvius, aktyvius LKP, komunistinio pogrindžio atstovus. Kai kairieji veikėjai – M. Meškauskienė, L. Gira, S. Kairys, prof. S. Kolupaila pradėjo lankyti Vyriausybės atstovus (K. Musteikį ir A. Tamošaitį) ir reikalauti, kad nuteisti už komunistinę veiklą būtų bendrai amnestuoti. Kariuomenės vadovybė, prokuroras pasisakė prieš bendrą amnestiją motyvuodami tuo, jog tarp nuteistųjų yra apie 70 procentų žydų, keli rusai ir nedaug lietuvių. Tokiai pozicijai pritarė ir prezidentas – nutarta amnestuoti tik individualiai, kaliniams padavus malonės prašymus.“²⁶

„Lietuvių santykius su kitataučiais tautininkai ir A. Smetona suprato labai paprastai – lietuviai yra savo valstybės kūrėjai, o tautinės mažumos jų padėjėjos. Nebuvo reikalaujama, kad

²³ Liekis Š. Žydai: "kaimynai" ar "svetimieji"? Etninių mažumų problematika // <http://www.genocid.lt/Leidyba/12/liekis.htm> (žiūrėta 2009-01-31)

²⁴ LUKOŠEVIČIUS V. *Liberalizmo raida Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. p. 339

²⁵ EIDINTAS A. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990, p. 139-140.

²⁶ EIDINTAS A. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990, p. 140-141.

tautinės mažumos ištirptų lietuvių tautoje, todėl leidžiama joms kultūros reikalais bendrauti su savaisiais. Tautinės mažumos privalančios būti lojalios Lietuvai ir laikytis įstatymų.“²⁷

„Lietuvių ir žydų“ santykių būklės tarpukario laikotarpiu aiškinimai pasižymi tradiciniu apologetiškas. Remiantis formalia statistine informacija apie žydų mokyklų skaičių, spauda, Lietuvos politikų kalbomis, bandoma teigti, kad masinio antisemitizmo šalyje nebuvo, o Lietuvos vyriausybės politika mažumų atžvilgiu buvo civilizuota ir vakarietiška. Tokiuose darbuose, aukštinančiuose autonominės būklės palaimą „lietuvių globoje“, nepateikiama antisemitizmo apibrėžimo, nediferencijuojamos politinės, rasinės ar religinės jo atmainos. Taip pat nebandoma nagrinėti žydų integracijos į politinį Lietuvos gyvenimą. Nepaliesta lieka ir socialinio mobilumo problematika. Kartu nėra pagrįsta ar paneigta tezė apie antisemitizmo plitimą, diskriminacinį Lietuvos valstybinės politikos pobūdį savo piliečių žydų atžvilgiu. Tačiau nepaisant palankumo ir gerų intencijų bei pagyrų žydų gyvenimo būklei, žydai yra matomi kaip svetimkūnis „Lietuvos visuomenėje“. Santykiai analizuojami vienoje plotmėje – žydai ir lietuviai arba žydai ir „lietuvių valstybė“. Nesutaikomumą ir suartėjimo galimybę neigiantis požiūris yra prieštaringas; šio požiūrio besilaikantys autoriai vertina įvykius išimtinai vienos etninės grupės interesų aspektu. Tačiau tai ne išimtinai „lietuviška“ yda. Galima guostis, kad šitokia analizė turi ir savo antrininką nacionalistinėje žydų istoriografijoje.“²⁸

Nepaisant krašto etninių problemų, Lietuvos socialiniai ir politiniai prieštaravimai neturėtų būti pernelyg sureikšminami. Daugumos lietuvių priešiškas nacių Vokietijai, sukeltas konflikto dėl Klaipėdos krašto, slopino nacistinės propagandos įtaką tarpukario laikotarpiu. Neteisinga būtų tvirtinti, kad Nepriklausomybės metais Lietuvos žydų bendruomenė sistemingai buvo diskriminuojama. Lietuvos Respublika nepriėmė nei vieno antisemitinio įstatymo, be to, finansiškai rėmė žydų religinį bei kultūrinį gyvenimą. Neretai patys Lietuvos žydai palankiai vertino savo likimą, lygindami su savo tėvynainių likimu, tarkime, Lenkijoje. Net ir pačioje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje rasinis antisemitizmas nepatraukė pakankamai daug lietuvių, kad būtų imtasi kokio nors "žydų klausimo sprendimo". Galų gale Lietuvoje neveikė jokia masinė antisemitinė organizacija. Šia prasme Nepriklausoma Lietuva skyrėsi nuo kitų Europos valstybių kaip Vokietijos, Rumunijos ar Vengrijos, kurios arba įstatymais ribodavo žydų veiklą, arba oficialiai toleravo antisemitinę veiklą. Kitaip tariant, antisemitizmas egzistavo kaip vidaus problema tarpukaryje, Nepriklausoma Lietuva vargu ar gali būti apibūdinama kaip antisemitinė valstybė- ši skirtumą reikia pabrėžti. „Politinės sistemos raida parodė, jog lietuvių visuomenei, jos politiniam elitui

²⁷ EIDINTAS A. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990, p. 141.

²⁸ Liekis Š. Žydai: "kaimynai" ar "svetimieji"? Etninių mažumų problematika // <http://www.genocid.lt/Leidyba/12/liekis.htm> (žiūrėta 2009-01-31)

nepasisekė išlaikyti pusiausvyros tarp demokratijos ir nacionalizmo. Galiausiai jis ir tapo dominuojančia, oficialia, visuomenę konsoliduojančia ideologija. Tokios tendencijos būdingos tiek seimokratiniam krikdemų dominuojamam politiniam, tiek autokratiniam (pastarajam gal net labiau, nes jo stabilumui grėsė ne tik radikali kairė, bet ir, ko gero, dar labiau radikali dešinė.) režimui. Svarbu pažymėti, kad ir vienu, ir kitu atveju politinis režimas nesiėmė iš esmės jokių priemonių minimalizuoti vadinamąjį latentinį (populiarųjį) antisemitizmą, besireiškiantį kasdieninėje galvosenoje ir praktikoje.²⁹ Pilietinę kitų tautinių bendruomenių tarp jų ir žydų, integraciją apsunkino lietuvių nacionalizmo orientacija į objektyvias etnokultūrinės (tiksliau, į etnolingvistines) vertybes. Norint tapti pilnateisiu visuomenės ir dominuojančios tautos nariu, tautinės mažumos atstovui nebeliko nieko kita kaip tik kultūriškai asimiliuotis, atsisakyti savo tautinio ir kultūrinio savitumo. Kita vertus, ir žydų nacionalizmas (sionizmas) neskatinė integracinių procesų. Buvo pasisakoma už žydų tautinę autonomiją kaip būdą sutvirtinti savo kultūrinį identitetą ir geriau pasirengti tautinės valstybės sukūrimui istorinėje tėvynėje. Kitas ne mažiau svarbus veiksnys buvo visuomenės modernizacijos modelis, susiformavęs lietuvių visuomenės politinėje mintyje. Svarbiausias visuomenės modernizacijos tikslas buvo etnokultūrinės bendruomenės autentiškumo išsaugojimas ir jo sklaida. Vadinasi, visos kitos etninės bendruomenės tampa "svetimos" ir laikomos konkurentėmis arba priešėmis, kurias būtina nugalėti.

Okupacija bei karas sugriovė žydų ir lietuvių santykių struktūrą, kuri buvo susiklosčiusi tarp abiejų tautų, tarpukario laikotarpiu. Tai buvo tragedija ne tik Lietuvos žydams, bet ir visiems Lietuvos žmonėms. Kaip žinoma, Lietuvos mažumos, kaip ir patys lietuviai, daugiausia kentėjo okupacijos laikais. Žydų persiorientavimo į lietuvių kultūrą procesui, paspartėjusiam ketvirtojo dešimtmečio viduryje, kaip ir daugeliui kitų teigiamų poslinkių, nebuvo lemta pasiekti tikslo. Lietuvai, kaip ir kitoms Rytų Europos valstybėms, nebuvo leista ieškoti savų sprendimų - sprendžiama buvo kitur.

²⁹ SIRUTAVIČIUS V. *Lietuvos žydų bendruomenės integracijos problemos XIX-XX a.*, Kultūros barai. 2002. Nr. 2, p. 83-87.

2. Žydų įvaizdis XIX amžiaus bei tarpukario lietuvių literatūroje

Nuo XIX a. vid. žydai Lietuvoje buvo vis labiau matomi. Dėl savo prisirišimo prie religijos bei kultūros, jie buvo laikomi užsispyrėliais, lietuvių tautos suvokiami kaip “svetimieji”. Priešiškumą taip pat skatino jų ekonominė iniciatyva, skverbimasis į miestus. Dėl to jie lietuviams atrodė tik dar labiau pavojingesni. Visiškai nenuostabu, kodėl to meto lietuvių literatūroje dominavo neigiamas žydų įvaizdis.

2.1. Žydų kaip „bedievių“ įvaizdis

Žydų kaip „bedievių“ įvaizdis lietuvių visuomenėje atsiranda Reformacijos metu ir iki XIX a. išlieka beveik nepakitęs. Jiems priskiriamos su tikėjimu susijusios tariamos jų būdo savybės ir elgsenos apibūdinimai, tokie kaip “krikščionių religijos įžeidėjai”, “bedieviai”, “atitraukiantys krikščionis nuo tikėjimo” ir panašiai. Grožinėje literatūroje toks įvaizdis dar labiau išryškėja.

Dažniausiai žydai vaizduojami kaip Dievo ir žmonių atstumtieji. Prie tokio visuomenės požiūrio formavimo ypač prisidėjo ir pati bažnyčia. Ji tik dar labiau sustiprino žydų kaip krikščionių religijos kenkėjų fobiją. Žemaitės apybraižoje “Kelionėje į Šidlavą” veikėjai aptaria knygutę, kurioje “yra vieni žydų bjaurojimai, šmeižimai. Visas nelaimės, visus žmonių griekus suverčia čia ant žydų. Nors rašo nemušti žydų, bet perskaitęs tą knygutę, tik pulk ir mušk visus žydus nuo krašto! Ir tai kunigų darbas sėti tokią neapykantą žmonių tarpe?...“³⁰ Deja, žmonės tiki žydams kurstoma neapykanta, nes minėtą knygutę platina visuomenės autoritetą turintys žmonės - kunigai: „Negeras knygas neduotų kunigui pardavinėti...“³¹. Siekiant žydą pažeminti dažnai sarkastiškai pasišaipoma: „Juk čia apie žydus, ne apie žmones rašo“.³²

Pasitaiko pavienių atvejų, kuomet veikėjai pasidalinę į dvi dalis - užtariantys žydus ir priešiška nusistatę. Minėtoje Žemaitės apybraižoje „Kelionė į Šidlavą“ vieni juos užstoja ir kaltina kunigus, kad jie tyčia leidžia smerkiančias žydus rašliavas, nes nori pasipelnyti, kiti tiki, jog „žydai nori katalikų tikėjimą išnaikinti“, kad „žydai apgaulioja katalikus“.³³ Tame pačiame kūrinyje rusas

³⁰ ŽEMAITĖ. *Kelionė į Šidlavą // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978. p.318

³¹ Ten pat, p. 318

³² Ten pat, p. 318

³³ Ten pat, p. 318

(„maskoliukas“) užtarė žydus: „Argi žydas ne žmogus? <...> Ne to paties pono Dievo sutvertas, argi ne artimas mūsų? Ar ne griekas blogai jam linkėti, ne tik daryti.“³⁴

V. Krėvės apsakyme „Silkės“ dialogų pagalba atskleidžiamas seno žydo Kušliaus paveikslas. Žydas ne tik menkinamas, bet ir užtariamas. Iš seno žydo šaiposi jauna tarnaitė alininkė Marcelė: „Dar jau ten Dievui nusidėsi, kai iš žydo pasijuoksi. <...> Jie gi mūsų Viešpatį Dievulį nukankino“.³⁵ Tuo tarpu Gerdvilienė bara Marcelę: „Kai pateksi pragaran, ten gana rasi visų: ir žydų, ir katalikų, ir ponų, ir prasčiokų“.³⁶ Į tai, kad esą žydai „Dievulį nukankino“, Gerdvilienė atsakė: „Vai, mergele! <...> Mes jį kasdien, mieliausią Dievulį, kiek kankinam, kiek kryžiuojam!.. Ir jis mums vis atleidžia.“³⁷

Žydų kaip bedievių įvaizdis, susiformavęs dar XVI amžiuje, lietuvių kultūroje buvo gana išsisknijęs, o paprasti žmonės buvo dar labiau skatinami jų nekęsti. Nepaisant pasitaikančių bandymų pateisinti bei užjausti, žydų užtarimas nebuvo populiarus to meto visuomenėje.

2.2. Žydų gyvenimo būdo vaizdavimas

Žydų įvaizdį lietuvių visuomenėje formavo ne tik kitoks tikėjimas, bet kartu ir skirtingas jų gyvenimo būdas.

Neretai žydai vaizduojami kaip pasiturintys žmonės, kurie patys turi pakankamai turto ir vogti jiems nereikia. Žemaitės apsakyme „Kunigo naudą velniai gauda“ žydė buvo apkaltinta, kad iš klebonijos turtą nešė maišais, tačiau ji atsikirto: „Ant manęs geri žmonės nepasakys... Kam man reikia klebono?...Dėkui Dievui, mano viso ko yra, prašom žiūrėti“.³⁸ Tuo tarpu visai kitoks paveikslas atskleidžiamas jau minėtame V. Krėvės apsakyme „Silkės“. Detaliai aprašyta tipiška žydiška išvaizda kelia aliuzijas į skurdą, pastangas išlikti, prasimanyti pragyvenimui: „Buvo tai senas žydelis, iki akių apžėlęs, ilga raudona barzda. Plaukai buvo visai žili, barzda tik pusiau, ir šis pusiaužilumas nedengė ir negadino prigimtos jo plaukų spalvos. Jisai buvo labai kušlas ir niekados nematė, kas guli po kojų, todėl eidamas čiupinėdavo pirma savęs lazda, kaip aklas; ypač atsargiai žengdavo, jei nešdavo kiaušinius“.³⁹ Kušlius buvo toks nuskurdęs, kad negalėjo nusipirkti akinių. Nepaisant senyvo amžiaus, Kušlius pagarbos neturėjo: „Daugiausia jis turėdavo nukęsti nuo

³⁴ ŽEMAITĖ. *Kelionė į Šidlavą // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 318

³⁵ KRĖVĖ V. *Silkės // Šiaudinėj pastogėj*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 80

³⁶ Ten pat, p. 86

³⁷ Ten pat, p. 86

³⁸ ŽEMAITĖ. *Kunigo naudą velniai gauda // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 268

³⁹ KRĖVĖ V. *Silkės // Šiaudinėj pastogėj*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 78

sodžiaus vaikų. Jie mėgo padėti jam po kojų pagalį ar ką kita, kad tik Kušlius sukluptų. Tai būdavo juokų bet Kušlius gerai žinojo jų norus ir buvo ypač atsargus, kai matė žaidžiančius vaikus ar pusbernius”.⁴⁰

Šatrijos Ragana apysakoje „Sename dvare“ akcentuoja žydų prekeivių įvaizdį. Rašytoja su simpatija kalba apie seną žydą Šmulką. Tokių prekiautojų kaip jis, po senąją Lietuvos kaimą vaikščiodavo daug. Žemaitijoje, mažuose jos miesteliuose (taip pat ir rašytojai gerai pažįstamuose Užventyje, Kražiuose, Varniuose) gyveno daug žydų, dažnai suvargusių, nelengvai besivertusių iš amatų, smulkios prekybos. Mamatės pokalbiai su Šmulka įdomūs, gyvi. Taip kalbėjo žydai žemaičiai: „Eidams su savo kromeliu, paveizėsiu į dangų - mėlyns, gražus; paveizėsiu į pijvas - žalias ir margas; niekur dūmų, visur gražu ir linksma“⁴¹.

Žydai keliaudavo iš dvaro į dvarą, iš kaimo į kaimą, išnešiodami smulkias prekes ir tokias pat naujienas, dažniausiai menkavertes, tačiau atspindinčias tą bastūnišką gyvenimą, kuris jiems pelno amžino žydo vardą. Iš tikro, Šmulka juk galėjo tykiai, taikiai gyventi Londone su savo vaikais; betgi metus praleidęs Anglijoje, vejamas neužteršto gamyklų dūmais dangaus, ramių pievų ir gaidinčio oro nostalgijos, pargrižo Žemaitijon tam, kad čia vėl stvertų savo mylimą nebalintos drobės, įtartinos švaros maišą ir pasileistų laukais“⁴².

Apsukrumo bei itin išstobulinto meno derėtis savybės yra ypač charakteringos žydo paveikslui. Šie bruožai labai praverčia tipinei žydo prekiautojo profesijai. Netgi V. Krėvės senasis žydas Kušlius, nors ir labai senas buvo: „Kiek kiaušinių? Kiaušiniai dabar labai pigūs, o silkes pasirinkai didžiausias. Ot, žiūrėk, riebios kaip vištos“.⁴³ Už penkias silkes Kušliui siūlė aštuonis kiaušinius, tačiau Kušlius nenusileido besiderėdamas, vis skaičiavo, kaip jam geriau išeitų.

Panašus keliaujančio žydo prekeivio tipažas aptinkamas M. Katiliškio novelių romane „Užuovėja“. Novelėje „Apynojus“ M. Katiliškis sukūrė tarpukario kaimui gerai pažįstamą figūrą – prekiautoją žydą Eliją. Jis apibūdinamas kaip kitokio tikėjimo, egzotiško, spalvingo charakterio žmogus. Elijas truputį gudrus, truputį naivus ir šiek tiek komiškas, tačiau nuo seno sugeba sugyventi su lietuviu kaimiečiu: „Elijas save laikė sodžiaus žmogumi“; „Jis mėgo žmones, gerbė jų papročius ir nieko nemėgino užgauti“⁴⁴. Kaip su lygiateisiu su juo elgiasi ir garbūs sodžiaus vyrai bei moterys. Elijas - žydelių kromelninkų tradicijos tęsėjas. Jis su savo arkliu ir kaimiečiams reikalingomis prekėmis aplanko kiekvieną sodybą. Vienur jis įkalba „už ašaras“ pirkti iš jo audeklo, kitur parduoti degtukų. Tačiau pažįstamas sodžiui ir kitoks, ypač jaunesnei kartai būdingas elgesys.

⁴⁰ KRĖVĖ V. *Silkės // Šiaudinėj pastogėj*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 78

⁴¹ ŠATRIJOS RAGANA. *Sename dvare*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 64

⁴² Ten pat, p. 64

⁴³ KRĖVĖ V. *Silkės // Šiaudinėj pastogėj*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 81

⁴⁴ Katiliškis M. *Užuovėja*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 56

Iš Elijo šaipomasi, jam krečiamos piktos, jo orumą žeidžiančios išdaigos. Elijo likimą galima būtų gretinti su Kušliaus V. Krėvės apysakoje „Silkės“. Abu aplinkinių pajuokiami, niekinami.

„Apynojaus“ kulminacija, kur su itin gilia potekste pašiepiamas žydas Elijas – tai jo kelionė į pragarą ant kuilio nugaros. Šis atsitikimas lyg ir savaiminis – jo neinspiravo joks žmogus iš pašalies, tačiau rašytojo sumanyme neatsitiktinis, „paruoštas“ Elijo charakterio ir įvairiapusių jo santykių su kaimu. Autorius pasakoja su dideliu malonumu ir išmone, pasiekdamas maksimalų komiško efekto, gana retą lietuvių literatūroje. Novelės pavadinimas ir tas faktas, kad Elijas nukrinta į apynoju, yra lyg užuomina į svaigalus, girtuoklystę, artimą draugystę su velniu“⁴⁵.

Neigiamas gudraus žydų įvaizdis kuriamas ir D. Poškos poemoje „Mužikas žemaičių ir Lietuvos“. Kūrinyje retoriškai pakiliu tonu autorius kalba apie valstietį muziką, išskaičiuoja visus jo darbus nuo vagos rausimo iki trobų, mūrinių ir blizgančių bažnyčių statymo. Valstiečio darbas tiek išaukštinamas, jog atrodo, kad tik jis lemia visos visuomenės, valstybės egzistavimą. Tuo tarpu kaip kontrastas jam paryškinamas žydo smuklininko įvaizdis. Matydamas stipriai urėdo nuplaktą muziką, žydelis ne tik kad jo nepaguodžia, bet dar labiau prigašdina laukiamomis bausmėmis: „Girdėjau, jog ant to ne galas, / Jogei dabar bus rykštės ant tavo pakalos.“⁴⁶ Už tariamą pagalbą muzikui, žydas pasiima milžinišką atlygį – „iš klėties tą ėmė, ką tik pats norėjo“⁴⁷. Tokiu kontrastu autorius išryškina nejautraus, melagio, siekiančio pasipelnyti iš vargšo nelaimės žydo paveikslą ir kuria šviesaus ir darbštaus, kiek naivoko lietuvių įvaizdį.

Žydai buvo smerkiami dėl karčemų laikymo, tad prastas smuklininkų įvaizdis aptinkamas ir XIX a. literatūroje. I. Simonaitytė romane „Vilius Karalius“ sukūrė karčemos savininkų dukters portretą. Nors Šmito Anė turėjo daug gerų savybių, buvo peikiama vien už tai, kad esą dirbdama smuklėje yra nedora: „Kelnerkos gyvenimą visi pažįsta“.⁴⁸ Pavydžios kaimo moterys iš Šmito Anės juokėsi ir ją kritikavo dėl turtų. Neva ji turinti daug gražių daiktų ir gerą kraitį, bet jie nieko verti: „Na, tie kailiniai rasi ir yra kiek doras daiktas, bet šiaip viskas lakatai, tik lakatai“.⁴⁹ Šmito Anė buvo puiki šeimininkė: „Šmito Anė neseniai iš miesto grįžusi, iš pangsijono – pasimokiusi ir virti, ir kepti. Tai ji taip pat buvo duoną iškepusi. Balta kaip pyragas buvo ta jos duonikė...“⁵⁰ Darbas smuklėje buvo ypač neigiamai vertinamas ir griežtai smerkiamas.

Kur kas tolerantiškesnis žydų atžvilgiu Juozas Tumas-Vaižgantas. Romane „Pragiedruliai“ kuriamas teigiamas dviejų miestelio žydų – Zeligmano ir Šumacherio paveikslas. Jie aprašomi labai

⁴⁵ KATILIŠKIS M. Užuoventė. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 68

⁴⁶ POŠKA D. *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*. Vilnius, 1978, p. 45

⁴⁷ Ten pat, p. 45

⁴⁸ SIMONAITYTĖ I. *Vilius Karalius*. Kaunas: Mokslas, 1982, p. 120

⁴⁹ Ten pat, p. 119

⁵⁰ Ten pat, p. 118

realistiškai. Vienas jų sutrumpintai vadinamas Zelika, “mažutis, smulkutis, trumpai nusikirpęs, ne tik plaukus, ir barzdele, trumpais siaurais drabužėliais, - jis rodės greičiau miestietiška, ne sodietiška”⁵¹. Kitas buvo “didelis, labai išganęs storapilvis stipruolis, baltutelaite ligi juostai, gražia, tankia, plačia barzda, storais, sraigiais susisukusiais peisais prie tyčiomis trumpai kerpamų plaukų <...> išsilavinęs buvo kaip tikras inteligentas <...> ką žinojo, tai žinojo tvirtai ir pamatingai”⁵². Abu žydai aktyviai įsitraukę į nacionalinę kovą prieš carizmą ir jo sistemą – gubernatorius, antstolius, žandarus, šnipus, lietuviškų knygų ir laikraščių gaudytojus. Šumacheris netgi padeda slėpti lietuviškas kontrabandines knygas žydų kapinėse. Skirtingai nuo anksčiau nagrinėtų autorių, Juozas Tumas-Vaižgantas paryškina lietuvių ir žydų bendradarbiavimą, stiprina pasitikėjimą jais.

2.3 Žydų įvaizdis pokario literatūroje

Pokarinio laikotarpio rašytojų kūrinuose plėtojamas dar prieškarinio metu susiformavęs stereotipinis žydų įvaizdis. Kūriniai turi didelę istorinę reikšmę dėl juose užfiksuotų istorinių faktų apie žydų tautos naikinimą.

Vienas svarbiausių pokario laikotarpio palikimų - B. Sruogos atsiminimų romanas “Dievų miškas”. Knygoje spalvingai atskleidžiama kalinių padėtis pakeliui į lagerį ir Štuthofio koncentracijos stovykloje, jų likimo posūkiai, buitis, santykiai su aplinka, fizinės ir dvasinės kančios. Romane autorius daug dėmesio skiria žydams. Čia jie vaizduojami stereotipiškai – labai turtingi. Iš kalinių atimtas lobis buvo gausus: „Iš žydų, einančių į pirtį, atiminėja jų lobį. Kepures deda į vieną krūvą, apsiaustus - į kitą, kostiumus - į trečią, skalbinius - į ketvirtą, batus - į penktą. Puodai, žiedai, auksinės plunksnos, laikrodžiai, pinigai, muilas - viskas atskiromis krūvelėmis“.⁵³ Detalai aprašoma, kaip apsukriai jie stengiasi išsaugoti turtą net ir pačiomis blogiausiomis sąlygomis: „Su vyrais pirtyje - šiaip dar taip, bet su moterimis - tikras vargas. Slepia jos auksą burnoje, pažastyse. Slepia žiedus, laikrodėlius, net laikrodžius žadintuvus tokiose vietose, kur nei pačiam pažiūrėti, nei kitam parodyti. Bet ką padarysi, vargsta pirtininkai, visur sąžiningai apžiūrinėja - ir vis šio to randa.“⁵⁴ Iš žydų kalinių atimti brangūs batai, šilkinės antklodės, muilas. Visose šiose gėrybėse buvo galima rasti paslėpto aukso: „Paduose, užkulniuose - vis šio to surasdavo. Kitas kalinys, sakysime, nuorganizuoja kur žydiško muilo gabalėlį. Prausias jis juo

⁵¹ VAIŽGANTAS. *Pragiedruliai*. Vilnius, 1969, p.159

⁵² Ten pat, p.161

⁵³ SRUOGA B. *Dievų miškas*. Kaunas: Šviesa, 1979, p. 260

⁵⁴ Ten pat, p. 260 - 261

patenkintas, teliuškuojas, net putos tiška. Apsiprausęs žiūri - gi muile kažkas blizga. Pakrapšto - ogi auksas. Iškrapšto lauk - jergutėliau, gi auksinis laikrodėlis. Pabarškina jį prie ausies - šėtonėli tu mieliausias, - nagi eina! Pjaustyk tu dabar visus muilo gabalėlius! Ir pjaustydavo - ir rasdavo!“⁵⁵

Balys Sruoga žydų turtingumą ironizuoja ir hiperbolizuoja: „Žydai, pajutę, kas dedasi su jų tautiečių lobiu aplink tą pirtį, ėmė savo brangenybes slėpti dar geriau. Ėmė užkasinėti jas į smėlį. Kur stovėjo - ten ir užkasė. Kadangi žydų buvo daug ir jie buvo po visus kiemus išmėtyti, teko visų kiemų smėlis graibyti, paslėpto turto beieškant. Kiti žydai imdavo savo auksą su briliantais ir prarydavo. Už tokius darbus tekdavo kitiems net ricinos pripilti. Paskui reikėjo viešosios vietelės apžiūrėti. Reikėjo net visas kanalizacijos vamzdžių turtas per smulkų sietą prasijoti!“⁵⁶ Tam skirtas atskiras skyrius: „Vien tik auksas valdo mus“. Žydiškos brangenybės sukelia tikrą sumaištį: „Viešpatie, kiek buvo darbo su tomis žydiškomis brangenybėmis! Lageris bent du mėnesius buvo jomis visiškai pamišęs. Buvo jomis tiek susirgęs, kad visą pasaulį buvo pamiršęs. Pamiršo Berlyną, pamiršo valdžią, pamiršo karą...“⁵⁷ Žinoma, toks perdėtai turtingų žydų įvaizdis buvo kuriamas su ironija, nukreipta prieš pačius žydus.

Žydės „Dievų miške“ buvo vaizduojamos kaip nepakenčiamos ir labai stiprios: „1944 metų viduvasarį pradėjo vežti į Štuthofą Vengrijos žydes. Pradžioje jos buvo sugrūstos į Osvencimo lagerį, - apie du šimtu penkias dešimtis tūkstančių jų pro tenai praėję. Tenykščiai esesininkai nieko nebegalėję su jomis pasidaryti, - turėję jas siuntinėti ir į kitus lagerius, - ir karo metu vokiečiai turėjo pakankamai tokiems dalykams transporto priemonių...“⁵⁸. Lageriuose iš moterų žydžių buvo be gailesčio šaipomasi: „Susirenka nuogų moterų būrių būriai, - bernužėliai, bibelforšerio vadovaujami, jom drabužėlius dalina. Po lengvą menką suknelę su šešiakampe žvaigžde ant krūtinės ir nugaros. Suknelės - nelygios, bet moterys nelygios dar labiau: viena plona, kita - kaip kubilas; viena menkutė, mažutėlė, kita - kaip žardas. Bet suknelės berniokai dalina jom iš eilės, neatsižiūrėdami moterų ūgio ir suknelių talpumo. Gavusi didesnę suknelę, tuoj nupjauna jos gabalą ir atsarginių dalių pasidaro“⁵⁹.

Antano Škėmos apysaka "Izaokas" bene vienintelis atvejis lietuvių literatūroje, kuomet pagrindiniu vaizdavimo objektu pasirinkta žydų žudiko pragariška egzistencija. Apysakoje sprendžiama kaltės ir atgailos problema. Pagrindinis veikėjas Andrius Gluosnis karo pradžioje Kaune nužudo žydą enkavedistą. Žydai niekinami ne tiek dėl dėl, kad jie prijautė bolševikams, o dėl to, kad yra žydai: „Anas žydas, - tarė Gluosnis, - aš sėdėjau kalėjime, jis dirbo bolševikams, mane

⁵⁵ SRUOGA B. *Dievų miškas*. Kaunas: Šviesa, 1979, p. 261

⁵⁶ Ten pat, p. 262

⁵⁷ Ten pat, p. 262

⁵⁸ Ten pat, p. 265 - 266

⁵⁹ Ten pat, p. 266

kankino“.⁶⁰ Apysakoje pabrėžiama ypatinga panieka žydams: „Jiems kulkos per garbingos <...> Mes juos užmušime kastuvais. Iš lėto. Tik neskubėk“.⁶¹ Detaliai aprašomas žiaurumas kankinant žydus: „Antrasis sukliko rudasis. Tas pats, kuris laimėjo vinį. Jis gavo smūgį per sprandą, kraujo čiurkšlė šovė į orą ir taisyklinga elipse nučiuožė žvyran. Tamsi kraujo dėmė plėtėsi žemėje, kol įsigėrė, ir nudažyto žvyro grūdėliai vėl išniro į paviršių. Kai kurie žydai pakilo ir iškėlė purvinas rankas. Šiuo budu jie bandė apsiginti nuo skausmo. Jie tuoj pat suklypo, kastuvų smogiami. Dabar klyksmas buvo visuotinis. Aukšti falcetai pynėsi su dusliais kriokimais. Įsakmiai grojo akordeonas, ir kai kurie esesininkai tvojo kastuvais pagal taktą“.⁶² Jų kančia palyginama su šunimis: „Žydai nebešliaužiojo. Jie paklėlė galvas. Šunys, belaukią kaulų.“⁶³

Žudikai nusiramino neranda, juos persekioja sąžinės graužatis, kaltės jausmas. Vėliau Andrius Gluosnis gauna laišką su vieninteliu žodžiu "Izaokas", nuo tada Izaoko paveikslas jį persekioja: „Nejau dar kartą pasirodys Izaokas? Aš todėl ir atvažiavau į Chikago, pailgą voką tebelaikau kišenėje. Dieve, Dieve, koks Tu kūdas tokią pilką dieną!“⁶⁴ Prasideda jo gyvenimo drama. Gluosnis, kamuojamas kaltės jausmo, pats pasirenka kalėjimą, kuris primena beprotnamį, iš kurio niekas nebeišeina. Čia susiduria su Izaoku ir turi atgaivinti praeities įvykius. Praeitį primena kastuvėlis: „Atvožiau dėžę, joje gulėjo kareiviškas kastuvėlis. Tas pats, kuriuo skėliau Izaokui per galvą, prieš dvidešimt metų, garažiniame kieme, Lietuvoje, Vytauto prospekte, kitoje gatvės pusėje buvo kapinės <...>“⁶⁵ Kančia - dvasinio tobulumo ženklas. Apysakoje susipina vizijos, praeities vaizdai su tikroviškais detalėmis.

M. Slucko apsakyme „Širdis“ kuriamas teigiamas žydo paveikslas, paryškinamos verslumo ir apskrumo savybės. Šio apsakymo veikėjas žydas Berelis buvo mylimas Nameikių kaimo žmonių: „Nameikių kaime nebuvo tokios trobos, kur jo nepažinotų. Dar medžiams žydyti, jis atidardėdavo į Nameikius ir užpirkdavo sodus. Jei nevaisingi metai pasitaikydavo, jis sulygdavo kailiukus, šerius, derėdavo grūdus“.⁶⁶ Tačiau atėjo sunkūs metai ir žydams, kai konfiskavo jų turtą, kai teko slapstyti nuo vokiečių. Viską praradęs Berelis buvo „paklaikusių akių“, tačiau kalbėjo ramiai „tarytum apie rąstus ir lentas“.⁶⁷ Tai rodo, jog žydai sudarė ramų ir santūrių žmonių įspūdį. Žydai vaizduojami kaip žmonės, kuriems visada ir viskas sekasi, tačiau nelaimės neaplenkia ir jų:

⁶⁰ ŠKĖMA A. *Izaokas* // *Rinkiniai raštai*. T. I. Vilnius: Vaga, 1994, p. 448

⁶¹ Ten pat, p. 449

⁶² Ten pat, p. 450 - 451

⁶³ Ten pat, p. 450

⁶⁴ Ten pat, p. 460

⁶⁵ Ten pat, p. 507

⁶⁶ SLUCKIS M. *Širdis* // *Novelių rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1965, p. 67

⁶⁷ Ten pat, p. 70

„Ne visados ir žydeliams sekasi. Prieš vėją, brač, nepapūsi!“⁶⁸, „Rodos, jūs, žydai, apsukrūs, gyventi mokat. Tik kažin kaip dabar išsisuksit?“⁶⁹

Berelio dukrytė buvo šviesiaplaukė ir mėlynakė – visai nepanaši į žydę: „Iš po storos skaros žvelgė mėlynos akys, kyšojo maža baltutė nosikė; ant kaktos išsipešė šviesių plaukučių sruogelė. Vargiai ar patikėtum, kad juodas lyg kovarnis Berelis šitos baltapūkės tėvas“.⁷⁰ Šviesus gymis tais laikais žydams buvo išsigelbėjimas. Tad ir Berelis maldavo lietuvės Elžbietos Rūkeliienės išgelbėti jo dukterį: „Gelbėkit... Gelbėkit mano dukrele <...> Kuo ji prasikalto, lėlytė mano gražiausia? Visus žydus sušaudys... Jau griovius iškasė...“⁷¹ Buvo lietuvių, kurie padeda žydams, tačiau ne visi buvo nusiteikę geranoriškai žydų atžvilgiu: „Žyda gelbėk, o savo vaikus klampink <...> Ką, gal aš savo vaikų neturiu? Su vokiečiu, brač, ne juokai! Sukiš į vieną duobę ir tiek“.⁷² Deja, padėti žydams dažniausiai trukdė baimė.

Taigi pokario laikotarpio rašytojų kūrinuose stereotipinės žydo savybės (turtingumas, verslumas, gudrumas, apsukrumas) vaizduojamos tragiško jų likimo kontekste.

⁶⁸ SLUCKIS M. *Širdis //Novelių rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1965, p. 70

⁶⁹ Ten pat, p. 70

⁷⁰ Ten pat, p. 71

⁷¹ Ten pat, p. 72

⁷² Ten pat, p. 73 - 74

3. Publicistų vaidmuo formuojant žydų įvaizdį

Publicistikoje žydų tematika dar aktualesnė, o žydų įvaizdis kuriamas kur kas aštriau. Vienas ryškiausių to meto publicistų - rašytojas V. Kudirka. Jo kritika žydams atsispindėjo tiek laikraštyje „Aušra“, tiek jo kūryboje.

V. Kudirka žydus vaizdavo kaip žmonių apgaulinėtus. Rašytojas savo satyroje „Viršininkai“ sukūrė žydo, kuris sugeba net viršininkus apgauti, portretą:

- Ponas viršininke! Mes, žydėliai, jau Dievui dėkui perleidome daug viršininkų, su visais gražiai gyvenome: ir jie, Dieve duok jiems sveikatą, pagelbėdavo mus reikale, ir mes jų nepamiršdavome. Žinote ką, pons viršininke, turime mes čia tokį reikalą, mažą reikalėlį, tik be pono viršininko žodžio negalime atlikt.

Išpasakojęs, koks reikalas ir kuo gali viršininkas pagelbėt, žydelis užbaigė:

- Pons viršininke! Būkite taip geri, neatsakykite mums, varguoliams žydėliams! - prie paskutinių žodžių atgniaužė delną ir pakišo Krugloduovui 25-rublinę.

Viršininkas, kuris per visą laiką stovėjo išsitiesęs ir tylėjo, da labiau išsitiesė. Atsimindamas rodą, kad reikia pasibrangint, suriko:

- Von!

Žydelis persigandęs staiga atgniaužė kairiąją ranką ir, išimdamas iš jos suglamžytą 10-rublinę, drebančiu balsu atsiliepė:

- Nu, pons viršininke, nepykite! aš buvau užmiršęs, kad da kitoje rankoje turėjau...

- Pašol von, šuns vaike! - suriko da baisiau ne tiek dėl pasibranginimo, kiek iš piktumo, kad žydas jį norėjo prigaut.⁷³

V. Kudirka ypač lengvai perprato žmonių charakterius, todėl šaržo pagalba mokėjo ypač taikliai atskleisti jų trūkumus. Tiek minėtoje satyroje „Viršininkai“, tiek kitoje satyroje „Vilkai“ rašytojas išjuokia žydus lupikautojus, bailius, prisitaikiusius prie caro valdžios: „Žydas mato, kad negerai. Pakišo Liešvai kelias šimtines ir išsivadavo, o dvasioje pasižadėjo daugiau viršininkui nesipriešinti. Kada, sukakus nuo to laiko keliems mėnesiams, Liešva pareikalavo vėl

⁷³ Kudirka V. Viršininkai // <http://anthology.lms.lt/texts/22/tekstas/4.html> (žiūrėta 2009-01-31)

poros gerų arklių dovanoms gubernatoriui, nė vienas žydelis neprieštaravo nė akyse, nė už akių. Štai kaip reikia vykdyti gerbimas valdžios!”⁷⁴

Negaili autorius žydams ir aštrių, įžeidžiančių žodžių, tačiau juos dažniausiai ištaria ne lietuis, o carinės valdžios atstovai (administratoriai, viršininkai). V. Kudirkos satyrose žydai vadinami ne tik paniekiamąjį atspalvį turinčiais deminutyvais (žydelis, žydelka ir pan.), bet ir stipriai skaudinančiais: “prakeikta sėkla”, “smarvė”, “šuns vaikas” ir pan. Nepaisant to, satyrose paryškiamos ir jų stereotipinės savybės, kaip pavyzdžiui apskrumas, landumas, juk “žydas prieš visur- priėjo ir prie gubernatoriaus kanceliarijos viršininko...”⁷⁵

Vincas Kudirka šaipėsi iš jų kitoniškumo. Jis rašė:

*Anuomet, kada Kristus ant žemės keliavo,
Platindamas tarp svieto šventą mokslą savo,
Sykiu su mokintiniais, kaip raštas mums sako,
Į Lietuvos miestelį taipogi nukako.
Tada žydai surinko savųjų daugybę
Ir taikėsi patrempti mūs Kristaus didybę.
Apsvarstę ir ištarę rodą paskutinę,
Užslėpė vieną žydą apvertę statinę.
Tad, iš kuopos išlindęs, tarė Kristui rabins,
Tikėdams, kad jo garbę išsyk nugalabins:
- Girdėjom, tu galybę turi neištirtą,
Rodai didžius stebuklus, garbę gavai tvirtą.
Parodyki ir mumis stebuklą nors vieną,
Į tave įtikėsim tuoj, kad ir šią dieną.
Matai šitą statinę? medus joje buvo.
Dabar gi pasakyki, kas į ją pakliuvo? -
Žydeliai labai džiaugės iš išmislo tokio,
Nes rodės, nesulauksią atsakymo jokio,*

⁷⁴ KUDIRKA V. *Raštai I dalis*. Vilnius, 1989, p. 178

⁷⁵ Ten pat, p. 121

*O rabins tik raižėsi ir rankomis plakė.
„Po statine gul kiaulė“, -Kristus jam atsakė.
Rodės, kad iš tų žodžių tik juoktis privalo.
Taigi didis ir mažas juokėsi be galo.
Tik štai iš po statinės išlenda degloji -
Žydams atėmė žadą naujienėlė toji.
Sunku juk netikėti, kada akys mato.
O degloji išlindus ausimis tik krato
Ir žviegdama nubėgo į atvirą lauką,
Kur piemens ganė bandą. Nelaimingą auką
Žydai atrast ketino, šerius nušiuoruoti
Ir likusiems našlaičiams tėvą atiduoti.
Ieškojo gana ilgai, bet neatitiko,
O Ickus tarpe kiaulių kaip liko, taip liko.*

*Dėl to tai žydai nieko nedaro kiaulienai,
Nes Ickaus neatranda da iki šiai dienai.
O sviete visi žino tą žydišką būdą,
Kad žyds žydą nekanda. ar riebu, ar kūdą.⁷⁶*

Šis eilėraštis buvo išspausdintas 1885 m. „Aušroje“. Tai apokriptinė istorija, kaip vienas žydas už netikėjimą Dievu buvo paverstas degla kiaule. Šiame satyriniame eilėraštyje juokiamasi, kad žydas nevalgo kiaulienos, nes bijos suvalgyti savo tautietį. Iš tiesų žinoma, kad žydai nevalgo kiaulienos, nes tai draudžia maisto įstatymai „Kašrut“, nuo kurių ir kilo žodis „košer“. Nevalgo ši tauta ir gyvūnų, kurie vadinami „nešvariais“, todėl toleruojama tik karvės ir

⁷⁶ KUDIRKA V. *Kodėl žydai nevalgo kiaulienos // Laisvos valandos*. Vilnius, 1988

avies mėsa. Žydai nevartoja produktų, kurių sudėtyje yra nors mažas kiekis nepageidaujamos mėsos sultinio, želatinos ar riebalų.

Negatyvų V. Kudirkos požiūrį į žydus kėlė ekonominių ir tautinių interesų susikirtimas. Autorius kritikavo žydus dėl jų veiklos (prekybos degtine, vogtų daiktų supirkimo, kontrabandos ir pan.).

Nors dauguma lietuvių į žydų prekybą žiūrėjo gana neiteigiamai, žydus vertino kaip teisingus ir sąžiningus, tačiau tarpukario publicistikoje pastebimas neigiamas požiūris į jų veiklą: „Mūsų žydėliai visi yra pirkliai ir dėlto niekam netikę. Nemokėdami to darbo, kurio jie imasi, nesugeba tinkamai nei atlikti. Jie sulaužo, supurvina, pasmardina, žodžiu sakant, sufušeriuoja prekes taip, kad paskui niekas tų prekių nenori imti. Ir čia kyla didžiausi nuostoliai ir dėlto žydas priverstas yra prekyboje apgaudinėti, kitaip jis negalėtų išsiversti.“⁷⁷

Jokūbo Blažiūno straipsnių ciklas „Trimitė“ ironiškai pavadintas „Žydai – mūsų bičiuliai“ pasirodė tada, kai tautinė įtampa pasiekė apogėjų. Tai buvo klasikinės antisemitinės lektūros pavyzdys. Žydai čia apibūdinami kaip „išsigimstanti tauta“, kuri „tikrai stumdosi kultūrą tveriančių žmonių tarpe, o pati nieko netveria ir visai nelinkusi tverti. Žydas amatininkas-retenybė ir dar niekam tikęs; žydas žemdirbys – dar blogesnis ir dar didesnė retenybė <...> Žydai amžiais gyvena Lietuvoje, bet nesutvėrė nei mažiausio daiktelio, kuris galėtų priminti jų buvimą šiame krašte, jeigu likimas ir juos išsidanginti priverstų. Žydams išsinešdinus kokiam Kaune tepaliktų po jų mėšlo krūva, kaip palieka tvarte, išvarius gyvulius pūdyman.“ Anot J. Blažiūno, žydai nėra lygiaverčiai lietuviams, nes tai „degeneratų masė“, apimta „nebeišgydomos išsigimimo ligos“. Ne visi Šaulių sąjungos veikėjai laikėsi tokių pažiūrų. Sąjungos įkūrėjas Vladas Putvinskis ir Vincas Krėvė, tuomet buvęs LŠS pirmininku, taip pat pasisakė prieš radikalųjį antisemitizmą šaulių tarpe.⁷⁸

Žydų tautinė autonomija nustojo egzistuoti Seime dominuojančiai KDP nutraukus jos finansavimą 1924 metais. Krikščionims demokratams nepatiko nuolatinė žydų partijų opozicija jų politikai. „Žydų klausimas“ iki 1933 metų beveik išnyko iš spaudos puslapių.

1926 metais Kahalų Tarybos buvo paleistos ir žydų savivalda Lietuvoje nebebuvo atkurta – kultūrinė autonomija *de jure* nebuvo įteisinta. 1926 metais valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų atstovai suformavo Vyriausybę, nutraukę ilgametį KDP valdymą. Patriotinės spaudos puslapiuose ji buvo kaltinama palankumu žydams, kurie kartu su komunistais rengiasi perversmui. V. Grigaliūnio-Glovackio, J. Tomkaus leidžiamas ultranacionalistinis leidinys „Tautos

⁷⁷ BLAŽIŪNAS J. *Žydai mūsų bičiuliai // Trimitas*. 1922. Nr. 50, p. 35

⁷⁸ VAREIKIS V. Antisemitizmas tarpukario Lietuvoje // <http://www.anarchija.lt/index.php/teorija/2646-vygantas-vareikis-antisemitizmas-tarpukario-lietuvoje.html> (žiūrėta 2009-02-12)

valia“ puolė naująją koaliciją už nepatriotiškumą, žinoma, nepamiršdama ir žydų. „Užkulisinė komunistų giesmelė“ išspausdinta „Tautos valioje“ ironizavo:

Jūs dar Markso nepažįstat

Ir žydams tikėt nedrįstat –

Nėra laimės be mergelių,

O komunos be žydelių.

Mes pažįstam „Kapitalą“,

Gaunam lėšų iš kahalo.

Mes protingai jus valdysim,

Visus plėšti įsakysim.

Prieš perversmą „Tautos valia“ rašė, jog pasklido gandai, kad į Kauną atvyko „Kapsukas ir Aleksa Angarietis su savo štabu ir apsisotojo žydiškuose senamiesčio urvuose ir ruošia Lietuvai kruvinąją pirtį“.⁷⁹

Žydo komunisto stereotipas Lietuvoje pradėjo formotis po 1917 metų revoliucijos Rusijoje. Žydai, linkę į socialinio teisingumo ir lygybės idėjas, dalyvavo revoliucijose Rusijoje, Vengrijoje, Bavarijoje. Rusijoje žydai pirmą kartą tapo lygiaverčiais piliečiais ir galėjo realizuoti savo energiją visose gyvenimo sferose. Įpratusi kovoti dėl ekonominio išlikimo ši grupė buvo pranašesnė ir socialinėje, mokslinėje bei politinėje srityse. Net tik antisemitai, bet ir žydų rėmėjai (lordas Balfour), sionistai bei ortodoksai nebuvo patenkinti dėl didėjančio revoliucingumo žydų tarpe. Lietuviai, grįžę iš Rusijos, matė revoliucijos baisumus, akcentuodavo žydų komisarų vaidmenį. Spauldoje buvo teigiama jog, Rusijoje įvyko žydiškai-bolševikiška revoliucija.

Žydo-bolševiko įvaizdis stiprėjo į politinę ir kultūrinę areną įžengiant naujai kartai, kuri nebeturėjo artimesnių asmeninių ir kultūrinių kontaktų su žydais, kaip senoji inteligentija (pastaroji pabrėždavo, jog ir žydai, ir lietuviai kentė carinę priespaudą ir pasisakydavo prieš antisemitizmą (G.

⁷⁹ Vareikis V. Antisemitizmas tarpukario Lietuvoje // <http://www.anarchija.lt/index.php/teorija/2646-vygantas-vareikis-antisemitizmas-tarpukario-lietuvoje.html> (žūrėta 2009-02-12)

Petkevičaitė-Bitė, M. Riomeris, S. Šalkauskis, J. Basanavičius, A. Smetona). “Naujoji karta buvo auklėta tautiškumo dvasioje, priklausė radikalioms LŠS ar „Jaunajai Lietuvai“, buvo veikiamą itališkojo fašizmo adoracijos, organinės valstybės modelio, radikalių kovų už lietuvių idėjų. Kudirkišką moderniojo nacionalizmo idėjų išstūmė katalikiškąjį universalizmą, kuriam nuo XIX amžiaus atstovavo Motiejus Valančius, ir pasitarnavo tolesnei žydų devaluacijai.”⁸⁰

⁸⁰ Vareikis V. Antisemitizmas tarpukario Lietuvoje // <http://www.anarchija.lt/index.php/teorija/2646-vygantas-vareikis-antisemitizmas-tarpukario-lietuvoje.html> (žiūrėta 2008-11-31)

4. Tautosakos apie žydus variacijos grožinėje literatūroje ir žmonių sąmonėje

Lietuvių tautosaka yra vienas didžiausių kultūros paveldų. Keliaudama iš lūpų į lūpas ji išliko iki mūsų dienų. Įvairios patarlės, tatalinės, posakiai yra reikšmingi informacijos šaltiniai apie lietuvių ir žydų santykius, jų religinius, kultūrinius skirtumus bei aktualijas.

E. Vingrytė-Janavičienė⁸¹ pateikia žydų pašiepiamų tatalinėse. Pavyzdžiui, pašiepiamas žydų apipjaustymo paprotys:

Ėjo žydas keliuku

Su nupjautu galiuku.

Imkit, bobos, pagaliuką,

Duokit žydui per galiuką.⁸²

Tatalinėse pašiepiamas žydų paprotys valgyti tik košerinį (švarų) maistą. Kiauliena laikoma nekošeriniu maistu, todėl žydai jos nevalgo:

Oi tu, žyde, bardakruti,

Kam tu iedi kiaulei utį?

Iš kur? – iš barzduos,

Iš kumelės uodeguos.⁸³

Pašiepiama ir tai, kad žydai buvo kitatikiai. Tuo metu kitatikius buvo madinga vadinti „pagonimis“:

Žyde žyde, pagone,

Tavo vaikai raudoni.⁸⁴

⁸¹ VINGRYTĖ-JANAVIČIENĖ E. *Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse*. Vilnius, 2004, p. 46

⁸² Ten pat, p. 46

⁸³ Ten pat, p. 46

Tautosakoje žydai pajuokiami ne tik dėl to, kad yra kito tikėjimo, bet ir dėl to, kad ištvirkę, netvarkingi - nuplyšę ir nuskurę:

*Oi tu žyde, tu pagonis,
Ko lendi tu prie Petronis?
Toks nuplyšis, toks nuskaris,
Dabar lendi ir pri Maris.⁸⁵*

Dėl kiaulienos nevalgymo žydus išjuokia ir patarlėse: „Trys pasauly kvailiai: žydas, kad geriausios kiaulienos nevalgo, bajoras, kad sveikiems savo švarkams užpakalį skaldo, gaidys, kad gieda, kada visi miega bajoras gaidys geriausios gieda“. Patarlėse taip pat vyrauja karčiamos žydo karčiamininko įvaizdis – „jomarkas be čigono, karčiama be žydo, parėdka be šokimo“ ir „sueiga žmonių be kunigo yra kaip viralas be druskos arba bala be velnio, karčema be žydo nebūna“. Menkinamąją prasmę turinčios patarlės – „ožka - ne galvijas, merga - ne šeimyna, žydas - ne brolis, alus - ne vanduo, kunigas - ne piemuo“ arba „toks alapas tarsi šimtas kiaulių, dvi bobė ir žydas“. Taip pat ir turtinį žydų pranašumą atspindinčios, kaip antai „valgo bulves su sviestu, kaip žydų karalius“.

Nemažai tikrų ir pramanytų istorijų tautosakos rinkėjų užrašyta apie šabą. Šabo metu žydui yra draudžiama dirbti bet kokius buitines darbus, nevalia prekiauti, kūrenti krosnį, netgi draudžiama užpūsti žvakę.

*Šabas gut, šabas gut,
Linksma šventė kučki.
Reiks man eit pas Sorę,
Kad man duotų bučkį.⁸⁶*

Lietuvių liaudis, nors ir neapsieidavo be žydų prekių, be jų amatų paslaugų, tačiau vis tiek savo tautosakoje menkino žydų verslą:

⁸⁴ Ten pat, p. 45

⁸⁵ VINGRYTĖ-JANAVIČIENĖ E. *Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse*. Vilnius, 2004, p. 45 - 46

⁸⁶ Ten pat, p. 46

Ai tu, žyde, kraminkėli,

Ai nu nu, ai nu nu.

Atvažiavai per laukelį.

*Ai nu nu, ai nu nu.*⁸⁷

Lietuvių tautosakoje gausu patarlių, kuriose žydai vadinami deminutyvais „žydelis“, „žydelka“, tačiau tai tik paryškina ironiją jų atžvilgiu:

Ant tokio peilio gali žydelka į Sedą nuvažiuoti.

Kas pirmas nuvažiuoja į Kalvariją, gauna pabučiuoti seną žydelką.

Prapliupo kaip žydelka su bulvėm.

Sulinkus kaip žydelka.

Sušlapo kaip žydelka.

Apsikrovusi kaip žydelka.

apsikrovusi žydelka.

Kaip žydas žydelkai klecką į subinę.

Eina kaip sena žydelka.

Susivėlus kaip žydelka.

Šildo pasturgalį kaip žydelka.

Pasodino kaip žydelką ant pelenų.

pasodino pelenų žydelką.

Šviečia spraga kaip žydelkos

Mandras kaip žydelis, ant kiaulės užsiritęs.

Blauzdos kaip trejų metų žydelio.

Būtų stainioj žirgelis, kad ne karčiamoj žydelis.

⁸⁷ VINGRYTĖ-JANAVIČIENĖ E. *Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse*. Vilnius, 2004, p. 47

Barakatiniuoja kaip Smalinių žydėlis.

Patarlėse žydai menkinami, jiems priskiriamos tokios blogybės kaip nevykėliškumas, apsileidimas, pasipūtimas, girtuoklystė.

Ne vienas autorius panaudoja tautosakos elementus savo kūryboje. Liaudies posakių apie žydus savo kūryboje nevengia Žemaitė. Štai apsakyme „Marti“ sakoma: „<...> tarškėk netarškėjusi kaip žydo ratai“.⁸⁸ Arba kūrinyje „Petras Kurmelis“ šaipomasi: „<...> šeimyna tęsė metus kaip žydas ratus <...>“.⁸⁹ Mykolo Sluckio apsakyme taip pat yra sentencija, pašiepianti žydus: „Perm šventą Joną tau žydas sušals“.⁹⁰

Lietuvių tautosakos kontekste matyti, kad negatyvus žydų įvaizdis giliai įsiviešėjo į lietuvių sąmonę. Nors žydų tauta suvokiama kaip svetima, „kitokia“ nei lietuvių, visiškai nesistengiama jos pažinti ir suprasti.

⁸⁸ ŽEMAITĖ. *Marti* // *Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 53

⁸⁹ ŽEMAITĖ. *Petras Kurmelis* // *Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 131

⁹⁰ SLUCKIS M. *Širdis* // *Novelių rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1965, p. 67

5. Žydų įvaizdis pokario lietuvių prisiminimuose

Dar vienas svarbus šaltinis, formuojantis žydų tautos paveikslą – žmonių atsiminimai. Iš jų galima susidaryti bent jau fragmentišką vaizdą, kaip tuomet gyveno žydai, koks buvo pavienių žmonių požiūris į šią tautą.

Paskutinis Švėkšnos grafas Aleksandras Pliateris savo atsiminimuose rašė: „tautiniu atžvilgiu Švėkšnos gimnazijoje mokiniai skirstėsi į dvi grupes: lietuvius ir žydus. Kadangi nemažai žydų gyveno Švėkšnos miestelyje, jiems buvo patogiu siųsti savo vaikus į gimnaziją. Priešingai lietuviams, kurie buvo labiau linkę mokslui siųsti savo sūnus negu dukteris, Švėkšnos žydai labiau mokė mergaites, kurių gimnazijoje buvo nemaža, kai žydų berniukų buvo tik vienas – Volfas Boruchovičius (pagal 1925 m. duomenis Švėkšnos progimnazijoje iš 112 mokinių, buvo 1 žydų tautybės berniukas ir 3 mergaitės⁹¹). Tautinę ir religinę toleranciją nepriklausomoje Lietuvoje iliustruoja tas faktas, kad katalikiškai „Saulės“ draugijai priklausiusioje gimnazijoje buvo specialus žydų religijos mokytojas“.⁹² Mokytojas, apie kurį kalba grafas, buvo Jankelis Freidė Chaimas Klipas, dėstęs tikybą žydų tautybės moksleiviams gimnazijoje ir pradžios mokyklos atskirame žydų skyriuje.

Kėdainiuose gyvenantys lietuviai pasakoja, kad žydai siekdavo mokslo. Žydai, kurie išgalėjo, stengėsi savo vaikus išleisti į mokyklą. Yra duomenų, kad Kėdainiuose žydai turėjo atskirą pradinę mokyklą, tačiau gimnaziją lankė kartu su lietuviais. Diskriminacijos žydų atžvilgiu nebuvo, nors pasitaikydavo patyčių: „<...> mūsų berniukai tyčiodavosi iš jos. Sakydavo: „va, žydų sėkla“, - kadangi jie mokėjo žydiškai kalbėti, tai pavadino ją žydų sėkla.“⁹³ Nepaisant to, daugelis respondentų atsimesna draugiškai sutardavę su žydais – pamokų metu vieni kitiems sufleruodavo, kartu krėsdavo pokštus mokytojams, padėdavo ruošti namų darbus: „Kaganovičius tas man visą laiką rusų kalbą taisydavo.“⁹⁴

1932 m. Žagarėje gimusi liudininkė Vida pasakoja, kad žydai mokėsi pagal savo programą, mokiniai tarpusavy kalbėjosi žydiškai. Apie žydų mokyklos mokinius ji pasakoja: „Viena žydų mergička buvo vardu Jokala, žyduks buvo Rakmilkė, mėgdavo pašokdinti“. Ne tik

⁹¹ Interviu, paimtų ekspedicijos „Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas“ metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

⁹² Ten pat.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Ten pat.

mokyklos, bet ir atskiros lietuvių ir žydų mokyklos upėje būdavo (Klovainių liudininkas).⁹⁵ Žemaitijoje žydai turėjo išskirtines teises, kahalus (savivaldą) ir savo teismus.⁹⁶

Ta pati liudininkė pasakoja, kad jos motina eidavo šeštadieniais padėt žydams, nes „jiems negalima dirbt buvo“, tai pavaišindavo skaniu pyragu. Čia greičiausiai kalbama apie tai, kad per šabą žydams negalima dirbti. Ne visi žmonės suprasdavo šabos reikšmę, todėl žydus laikė poniškais, kaip pasakoja kita liudininkė – Emilija (1916m.) iš Pakruojo: „Žydai nedirbo juodo darbo, kaip dabar spekuliantai. Nešiodavosi dėžę pipirų, adatų, kitokių smulkių daiktų. Turėjo arklių. Labai bagoti buvo“.⁹⁷ Apie tai, kad žydai turtingi ir mažai dirba, kalbama didžiojoje dalyje interviu.

Anot respondentų, žydai daugiausia versdavosi prekyba. Liudininkės Emilijos teigimu, „Jonišky buvo daug žydų krautuvių“⁹⁸. Apie tai, kad žydų įvaizdis buvo neatsiejamas nuo krautuvių, pažymi ir kitų miestelių – Valkininkų, Pakruojo – liudininkai. Ir tie, kurie neturėdavo krautuvių, prekiaudavo vaikščiodami per žmones: „Žydai nedirbo juodo darbo, kaip dabar spekuliantai. Nešiodavosi dėžę pipirų, adatų, kitokių smulkių daiktų. Turėjo arklių. Labai bagoti buvo“⁹⁹. Emilija pabrėžia, kad žydai „spekuliantai, kaip ir dabar“, vadinasi žydų prekeivių įvaizdis ir anksčiau buvo neigiamas, ir dabar jis nepakito.

Liudininkė Adelė iš Linkuvos (g. 1931) pasakojo, kad Linkuvoj gyveno žydas Paktorius, turėjo parduotuvę, eidavo pas jį žibalo pirkti. Kiekvienas žydelis turėjo tarnaitę, nors ir varge gyveno. Liudininkė juokavo, kad "žydas turgavodavo nagingėm, bet vis tiek reikėjo tarnaitės".¹⁰⁰

Iš žydų pasijuokdavo, kad jie užsiima smulkia prekyba. Respondentai interviu pasakoja, kad „žydeliai važinėdavo ir rinkdavo skurlius ir naudojo juos kaip žaliavą“. Tačiau tuo lietuviai buvo patenkinti. Kėdainiškiai pasakoja, kad žydai ne tik parduodavo, bet ir supirkdavo buičiai netinkamus daiktus: „žydai per kaimą važinėja su arkliu, rinkta tuos ryzus, ir žmonėm davinėdavo daiktus“.¹⁰¹

Apskritai Linkuvos žydai buvo gana verslūs. Kaip jau minėta, populiariausias verslas buvo prekyba. Miestelio centre buvo išsidėsčiusios žydų krautuvėlės, kurios prekiaavo miestelėnams reikalinga produkcija. Ne itin populiarius buvo batsiuvio amatas, tačiau buvo gaminama daug naginių. Senesni žydai keliaudavo po kaimą ir taisydavo linkuviečių apavą. Tarp moterų buvo

⁹⁵ Interviu, paimtų ekspedicijos "Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas" metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Ten pat.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Ten pat.

garsių siuvėjų (seserys Šochinaitės). Žydų krautuvėlėse keptos bandelės, kurias mėgo miestelio mokiniai ir mokytojai. Zalmanas Lurjė turėjo mėsos krautuvę, o kiti žydai supirkdavo mėsą iš ūkininkų ir ją perparduodavo arba aprūpindavo savo tautiečius „košerna mėsa“, kurią apdorodavo įgudęs skerdikas, skyręs sveiką gyvulį nuo nesveiko¹⁰².

Kaip ir daugelyje kitų miestelių (pavyzdžiui, Pakruojuje), taip ir Linkuvoje, elektra į miestelį atkeliavo žydų iniciatyva. Energetikos verslu čia užsiėmė Peresmanas, kuris pats rūpinosi instaliacijomis ir turtingesniems miestiečiams įvedė elektrą. Kadangi skaitiklių nebuvo, kaina skaičiuojama nuo elektros lempučių skaičiaus ir galingumo.¹⁰³

Viena modernesnių verslo šakų buvo fotografija. Miestelyje radosi žydų fotografai, kurie buvo mėgiami, o jų paslaugomis noriai naudojamasi.¹⁰⁴

Linkuviečiai naudojosi kepurniko paslaugomis, kuris siūdindavo arba importuodavo kepuraites, skrybėles ir uniformas. Kepurninku jis ir buvo vadinamas. Tokia pravardė puikiausiai atspindėjo jo veikos pobūdį.¹⁰⁵

Dantų gydytoja Kleinienė dar turėjo viešbutėlį ir stadelą, o pianistė Kleinaitė privačiai mokė vaikus muzikos. Tačiau daugiausia žydų liko ištikimi laiko patikrintam amatai – prekybai. Sąlygos tam buvo idealios: Linkuvos karmelitų iniciatyvą pradėti švęsti Škaplierinės atlaidai, kurie priviliodavo daug užsienio pirklių iš Rygos, Karaliaučiaus, Lodzės, Maskvos bei Polocko. Žydų pirkliai čia rado palankią dirvą, kuri subrandino jų veikos vaisius. Iki 1908 m. Linkuvos kooperatyvo įsteigimo visa prekyba buvo žydų rankose.¹⁰⁶

Švėkšnoje taip pat klestėjo žydų prekyba, tad reikia paminėti ir šį miestelį (prieš Antrąjį pasaulinį karą Švėkšnos žydai sudarė miestelio gyventojų daugumą - čia gyveno apie 400 žydų šeimų). Kaip ir kituose miesteliuose dauguma Švėkšnos žydų vertėsi prekyba ir amatais. Kai kurie jų buvo gana turtingi, kiti nuomavosi malūnus, smukles ar net ūkius. Švėkšnoje jie kūrėsi miestelio centre, kur buvo palankios sąlygos jų verslams plėtoti. Savo rankose jie tvirtai laikė prekybos monopolį – tarpukaryje Švėkšnoje būta apie 20 žydų parduotuvių. Kaip rašo Jonas Rugis, žydų krautuvės Švėkšnoje buvo gana savotiškai pastatytos – šiaurės pietų kryptimi, viduryje miestelio aikštės, ilgoje eilėje, po vienu stogu, sudarydamos vieną pastatą, išsitiesusį palei kelią.¹⁰⁷ Čia būdavo daug mažų krautuvėlių su įvairiomis prekėmis, kur prekiavo tik žydai. Jos buvo vadinamos „kromeliais“ arba „kromais“. Kadangi jos buvo medinės, tai per 1925 m. miestelio

¹⁰² KATILIENĖ T. *Linkuva ir linkuviai // Žydų muziejus*. Vilnius, 1994, p. 192 – 193

¹⁰³ Ten pat, p. 193

¹⁰⁴ Ten pat, p. 193

¹⁰⁵ Ten pat, p. 193

¹⁰⁶ Ten pat, p. 193

¹⁰⁷ RUGIS J. *Švėkšnos praeitis. Vieno Žemaitijos miestelio istorija*. Chicago, 1950, p. 47

gaisrą sudegė. Lietuviai labai prieštaravo jų atstatymui, o savivaldybė nenorėjo duoti leidimo joms atstatyti, tačiau toje vietoje buvusi žemė priklausė žydams, todėl dideliame lietuvių nenorui, jos vis dėlto buvo atstatytos. Vėliau jos nugriautos ir dabar jų vietoje stovi autobusų stotelė.

1928 metais Klovainėje gimęs liudininkas pabrėžia, kad žydams sekėsi geriau prekiauti nei lietuviams. Žydas sakydavo: „Ui tu Bielski, tu po centą nuo žmogaus nusuk, o tu nori ant sykio litą, todėl pas tave ir neina“.¹⁰⁸

Kaip teigia liudininkai, žydai griežtai laikydavosi duoto žodžio dalykiniuose ir piniginiuose reikaluose, tai garantuodavo jų sėkmę.

Apie žydų sąžiningumą yra liudininkų atsiliepimų iš Šiaulių. Žydų parduotuvių šiame mieste buvo begalės. Daugiausiai jos koncentravosi miesto centre, netoli kino teatro „Kapitolis“. Dažniausiai žydai turintys savo parduotuves, vaistines, smulkias įmones, tame pačiame mieste ir gyveno. Paprastai žydų parduotuvės atrodė taip: įėjimas iš gatvės pusės, viename ar dviejuose kambariuose būdavo lentynos su tvarkingai išdėstytomis prekėmis ir prekystaliais. Kituose kambariuose gyveno parduotuvės savininko šeima. Vos tik pirkėjas praverdavo duris, suskambėdavo virš durų pakabintas varpelis, ir pardavėjas pasirodydavo iš savo kambario prie prekystalio. Žydų parduotuvėse prekės visada buvo geros kokybės. Dažniausiai ir kainų prie prekių nebūdavo. Buvo galima derėtis. Po prekystaliu nieko neslėpdavo, viskas viešai, kad tik priviliotų pirkėją. Kitaip ir būti negalėjo, nes mieste veikė daug krautuvių. Dažnai prekes duodavo skolon.¹⁰⁹ Taip žydai užsitikrindavo pastovius klientus.

Reikalui esant žydai suteikdavo ir kreditą pinigais. Kaip pavyzdį galima pateikti faktą, kad visą tarpukarį miesto pramonę ir prekybą kreditavo žydų bankai: Š. Nuroko banko namai, I. Choronzickio bankas, Komercijos bankas. Bankai teikė paskolas privatiems savininkams, akcinėms bendrovėms, firmoms, sąjungoms, miesto savivaldybei. 1929 metais, neišlaikę konkurencijos, bankrutavo br. Nurokų bankiniai namai. Jie buvo įsteigti 1921 metais finansų ministerijos sutikimu ir turėjo apie 300 indėlininkų. Jų įnašus naudojo gamybos nuostoliams padengti ir asmeniniams reikalams. Nors br. Nurokai ir žinojo, kad odų fabrikas duodęs kasmet nuostolius, bet į balansus traukdavo žinias, kad jie turį daug pelno, siekdami privilioti daugiau indėlininkų. 1934 m. br. Nurokų bankiniai namai buvo paskelbti nemokiu skolininku ir bankrutavo.¹¹⁰

¹⁰⁸ Interviu, paimtų ekspedicijos „Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas“ metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

¹⁰⁹ Interviu, paimtų ekspedicijos „Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas“ metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

¹¹⁰ LCVA, f. 1690, ap. 1, b. 131, p. 12-14

Patys žydai suprato, kad jie be reikalo nemėgiami. Liudininkė pasakoja: „Kartą prieš rusų užėjimą Pašvitiny ji pasakė „Eik tu šikt, žydberni“ tai jis atsakė „Nu, nu, dabar žydai žydai, už kiek laiko bus auksas žydai“, tai vėliau jo bijodavo“.

Liudininkai sako, kad Lietuvos žydų prekyba klestėjo ir užsienyje: „pirkdavo prekes ir veždavo į užsienį“¹¹¹.

Žydai turėdavo ūkius, tačiau, kaip teigia 1921 metais gimusi liudininkė Emilija: „Žydai turėjo ūkius, bet patys nedirbdavo, o samdydavo“.

Įdomu, tai, kad žydai buvo automobilizmo pradininkai Kuršėnuose. Matydami tokią apgailėtiną Lietuvos kelių situaciją, Šiaulių apskrities gyventojai nelabai skubėjo įsigyti motorizuotų transporto priemonių. Antra priežastis – ir pinigų nelabai buvo. Kuomet 1924 m. Lietuvoje pradėjo kursuoti pirmieji autobusiukai “Ford TT” markės, tai greitai autobusiukai atsirado ir Kuršėnuose. Nuo 1925 m. miestelyje ėmė daugėti automobilių “Ford” ir “Chevrolet” markės. Automobiliai “Ford” pasižymėjo praktiškumu, lengvu valdymu, stipriu varikliu, maža kaina. Žinoma, todėl jie ir buvo tokie populiariūs. Daugiausia jų turėjo žydų tautybės asmenys. Bero Nurokas turėjo automobilį “Chevrolet” 11 arklio jėgų, 14 vietų. Pilietis Afrofimas Natesas, gyvenęs Stoties gatvėje 10, taip pat turėjo automobilį “Chevrolet”. Apskritai automobiliai “Chevrolet” tarp žydų buvo populiaresni už automobilius “Ford”, nes ir Vainbergas Gedalija, gyvenęs Ventos gatvėje, ir Abromavičius Kleoparo ir Jankelis Zeiba, gyvenęs Pavenčių g. 16. turėjo “Chevrolet” markės automobilius. Tuo tarpu Dovydas Fleišeris, gyvenęs Pavenčių gatvėje 12 – a ir Bazelis Nurokas turėjo “Ford” markės automobilius 11 arklio jėgų.¹¹² Pastarieji turėdami automobilius uždarbiaudavo veždami žmones į Šiaulius, Kuršėnų geležinkelio stotį. Tačiau vienas lietuvis “Šiaurės Lietuvoje” piktinosi, kad žydai savivaliaudavo, imdavo nepastovų kelionės mokesčių. Jis teigė: “gudrūs autobuso savininkai ima kiek jiems tinka: iš vieno 50 ct, iš kito – 1 lt, iš trečio – 1,50 lt”.¹¹³ Pagal oficialų Šiaulių autobusų stoties tvarkaraštį autobusai į Kuršėnus iš Šiaulių per dieną kursavo du kartus: 14.45 ir 16.00, kelionės kaina – 2.50 lt keleiviams ir 0.70 ct kroviniams.¹¹⁴ Išskyrus šeštadienius, nes ši diena buvo religinė žydų šventė – šabas. Būta, kad iš Šiaulių autobusų stoties (Varpo 5) į Kuršėnus autobusiukai kursavo 15.15 ir 15.30, automobilio Nr. 19 ir Nr. 18.¹¹⁵ Kasdien į Šiaulių miestą iš visos apskrities atvykdavo nuo 250 – 300 žmonių.

¹¹¹ Interviu, paimtų ekspedicijos “Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas” metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

¹¹² LCVA, f. 412, ap. 12, b. 132, p. 140.

¹¹³ Ten pat, p. 141

¹¹⁴ Ten pat, p. 141

¹¹⁵ Ten pat, p. 141

Respondentai pripažįsta, kad žydai buvo ir geri gydytojai. Liudininkė Henrikas (1921m.) iš Pakruojo. 1898 m. mieste buvo pastatyta seniausia mūrinė dviejų aukštų 34 lovų žydų ligoninė su operacine, ambulatorija, vaistine. Ji buvo laikoma geriausia Kauno gubernijoje. Žydai stengėsi padėti ir savo tautiečiams nepasiturintiems amatininkams, kad galėtų įsigyti medicinai reikalingų vaistų. Žydų sveikatos Apsaugos draugija "OZE" rengdavo kasmetinius Naujųjų metų vakaro balius, kurių pelnas būdavo skiriamas neturtingųjų vaikų vasaros stovykloje išlaikyti. "OZE" draugija taip pat teikdavo medicininę pagalbą grįžusiems iš užsienio ligotiems pabėgėliams bei vaikams ir padėjo įveikti grėsusį įvairių infekcinių ligų epidemijos pavojų. Daug dėmesio buvo skiriama pastangoms išgyvendinti nuo karo metų paplitusias vaikų galvos odos ligas, antisanitariją, nešvarą.¹¹⁶

Didžiulė pagarba mirusiesiems atsispindi žydų laidojimo papročiuose. Pasakotoja Stasys (1925m.) iš Žagarės prisimenanti, kaip močiutė jai pasakojusi, kad laidojant žydus dėdavo po galva šukę ir uždėdavo juodą kepurytę viršui ir laidodavo taip kaip dabar laidoja rusai - atviru karstu.¹¹⁷ Taigi iš liudininkų prisiminimų galima gauti medžiagos apie žydų laidojimo papročius. 1918 m. gimęs kėdainiškis pasakoja, kad žydai sutardavo tarsi giminės: „Jie kaip giminės buvo ir labai vieningi, ne taip kaip mes. Būdavo jeigu jau veža numirėlį, tai vienas arklį už pavadžio veda, tokia ceremonija būdavo. Kiek žydėlių būdavo, tai, jeigu vienas miršta, ar jaunas, ar senas, lydi visi. Ir kiekvienas po trupučiuką – minutę, kitą – paveda arklį, tokia savotiška pagarba būdavo rodoma.“ Kiekvienas bendruomenės narys, nors ir nedaug, tačiau aukodavo mirusiojo šeimai. Informantė Jonas (1913m.) iš Linkuvos pasakojo, kad „numirusius veždavo karste ratais, kapinėse įvyniodavo į paklodę ir įdėdavo į duobę. Nelydėdavo.“

Kulinarinių tradicijų ypatumuose išsiskiria macai – žydų Velykų pyragai. Liudininkė Vladas (1920m.) iš Pakruojo pasakoja: „Per Velykas žydas pusbrolio draugas atvežė linkėjimus nuo pusbrolio ir macelių, žydų Velykų pyrago. Maceliai – tokie kaip vafLIAI, bet būk tai žmogaus kraują dėdavo į juos, kadangi jiems taip reik. Ant devynių šiūlių vieną žmogų nužudydavo. Minavoja, kad rado vieną mergaitę subadytą, kad kraujas išbėgtų, kas kuo turėdamas badydavo ir pakabintą už kojų laikydavo, kad kraujo kuo daugiau išbėgtų. Tai va, tik tiek nežinau, o kiek čia teisybė... Macų duodavo visiem, sakydavo, kad būk čia jie atsiperka, kad jie Kristų numūčio ir atsiperka krauju, žmonėm dalindami, kad ir visi buvo tokie“.¹¹⁸ Adelė iš Linkuvos, gimusi 1931 metais pasakoja, kad pas žydus tarnavusi moteris jai prisipažinusi, jog „žydai įmesdavo kažką, kad pjautų biški į dubenį

¹¹⁶ LVCA, f. 410, ap. 8, b. 225, p. 23-33

¹¹⁷ Interviu, paimtų ekspedicijos "Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas" metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

¹¹⁸ Ten pat.

tešlai maišyt ir neduodavo užsirišti, taip pribėgdavo kraujo į macus“. Informantė macų ragavo, jie „būdavo ploni ir traškūs“.¹¹⁹

Liudininkas Vlada (1922m.) iš Pakruojo pasakojo, kad teko ragauti macų, žydas sakydavo: „Ui, parvežk vaikam macų“. Liudininkas juokėsi iš priežodžio „ui“: „Žydai kalbėdavo lietuviškai su akcentu, nes šeimose žydiškai marmaliuodavo“.¹²⁰

Apskritai, žydai valgė tik švarų – košerinį maistą. Liudininkė Adelė iš Linkuvos (g. 1931) pasakoja, kad „buvo žydų boinė. Niekam lietuviui neduodavo pjauti [gyvulių], būdavo žydas, kuriam nešdavo pjauti. Jeigu kitas papjauna, tai skaitosi nekošerė, nešvaru“.¹²¹ Norint, jog mėsa būtų košerinė ir tinkama valgyti, gyvulį reikia papjauti nesuteikiant jam kančių, patikrinti ar jis sveikas (tai daro specialus mėsininkas), ir apdirbti mėsą druska – ji ištraukia iš mėsos kraują, kurioje yra gyvūno „siela“.

Tikėjimas žydams draudė valgyti kiaulieną, bet senoji Kėdainių karta prisimena keletą nutikimų, kai jie nusižengė tikėjimo dogmoms: „jis nupirko šoninės tokios, atsimenu kaip šiandien, šoninės, dešros. Jis, matai, su mumis ten, na, ir valgo...“¹²² Už šį poelgį žydas Chaimas buvo skaudžiai nubaustas savo tautiečių: „Tai tie, matai, sužinojo, tai kai puolė, tą primušė žydą...“¹²³

Alkoholio žydai beveik nevirtodavo, tik šiek tiek švenčių metu. Labai retas atvejis – pamatyti girtą žydą gatvėje.

Kėdainiuose buvo ir vienas elgeta žydas: „Vienas ubagas buvo žydas Kėdainiuose – Hiršas vardu. Žinot ką, Hiršas, barzda apžėlęs tokis, nu, jis labai baisus buvo, Hiršas. Ir nešiodavo tokį tarbą, žinot, iš maišo pasiūta, didelė tarba ant peties ir kiekvieną penktadienį eidavo per tuos turtingesnius namus.“¹²⁴

Žydų tragiškas likimas paliko gilų įspūdį daugeliui lietuvių. Apie tai byloja ne tik respondentų pasakojimai, bet ir raštiški liudijimai.

J. Stankaus „Mano dienoraštis“ – santūrus autentiškas tų metų ir dorą jaunuolio, Saulės draugijos Šeduvos progimnazijos auklėtinio, dvasios dokumentas. „1941. VII. 26 Neramu, labai sujudinti visi žmonės. Visus miestelio žydus suėmė, leido kiek gali pasiimti būtiniausių daiktų ir išvežė į Krakų getą. Sakė, kad jiems nieko nedarys, gyvens gete ir dirbs. Labai man gaila draugo

¹¹⁹ Interviu, paimtų ekspedicijos „Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas“ metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006

¹²⁰ Ten pat.

¹²¹ Ten pat.

¹²² Ten pat.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Ten pat.

Chaimo Molino. Įdomu, ar jis galės mokytis? (Vėliau sužinojom, kad juos visus sušaudė. Sušaudė ir mano pradžios mokyklos draugus.)¹²⁵

Likę gyvi žydai buvo ypač žeminami: „1941. IX. 03 <...> Mūsų gimnazijoje nebėra žydukų. Visi Šeduvos žydai uždaryti gete. Liko tik kelios žydų šeimos. Tai buvę Lietuvos nepriklausomybės kovų savanoriai, daktaras Patarskis ir kt. Tačiau jie neturi teisės vaikščioti šaligatviais, jie turi prisisegti geltonas žvaigždes ant krūtinės ir nugaros. Vasaros metu būdamas Radviliškyje mačiau, kaip teniso korte kankino žydus. Jauni žydai suvaryti į teniso korto vidurį, aplinkui stovi vokiečių kareiviai, o vienas lietuvis turi botagą ir bėgančius žydus botagu ragina, kad greičiau bėgtų. Įvairiai žydai buvo išjuokiami, o aplinkui susirinkęs žiūrovų būrelis žiūrėjo ir...“¹²⁶.

Laukė žinoma baigtis: „1942. IV. 20 <...> Nors daug kas netikėjo, iššaudė visus žydus“. Ir dar vienas skaudus jausmas – nusivylimas, artimas, matyt, pasišlykštėjimui, galop prablaivėjimas: „Gimnazijos mokiniai nekenčia pasidavėlių vokiečiams, kaip nekenė raudonųjų“¹²⁷. Dienoraštyje atsispindi niekšybė, abejingas smalsumas ir atjauta, žmoniškas solidarumas – įvairiausių jausmų, laikysenų, poelgių koegzistavimo tų metų Lietuvoje mikromodelis.

Daugelio liudininkų atmintyje žydai išlikę kaip pasiturintys, išsilavinę žmonės, įvairios veiklos novatoriai ir pradininkai Lietuvoje. Mokantys prekiauti, siūti, gydyti. O jų likimas šiandien kelia užuojautą.

¹²⁵ STANKUS J. *Mano dienoraštis // Šiaurės Atėnai*. 2002. Nr. 12, p. 5

¹²⁶ Ten pat, p. 5

¹²⁷ Ten pat, p. 5

Išvados

1. Nuo XIX a. vidurio žydų įvaizdis lietuvių visuomenėje formavosi tam tikrais etapais. Aktyviai versdamiesi prekyba ir amatais, žydai tapo įtakingi ir turtingi. Tarpukario Lietuvoje vis dažniau pasitaikydavo įvairių antisemitinių išsišokimų, pasirodydavo straipsnių. Įsigalėjus nacizmui Vokietijoje, antisemitizmo apraiškų Lietuvoje dar labiau pagausėjo.
2. XIX a. vidurio ir tarpukario lietuvių literatūroje ryškinamos stereotipinės žydo savybės – turtingumas, verslumas ir apsukrumas. Tačiau skatinamas bažnyčios plačiai dominavo žydų kaip bedievių įvaizdis, jie kaltinami nejautrumu, sukčiavimu, girtuoklystėmis, pasipelnymu iš kito nelaimės. Nepaisant pasitaikančių bandymų pateisinti bei užjausti, trūko tolerancijos, žydų užtarimas nebuvo populiarus to meto visuomenėje. Tuo tarpu pokario laikotarpio rašytojų kūrinuose daugiau dėmesio skiriama tragiškam žydų tautos likimui.
3. Lietuvos publicistikoje po 1917 metų revoliucijos pradėjo formuotis žydo komunisto stereotipas. Toks žydo-bolševiko įvaizdis stiprėjo į politinę ir kultūrinę areną įžengiant naujajai kartai, kuri nebeturėjo artimesnių asmeninių ir kultūrinių kontaktų su žydais, kaip senoji inteligentija (pastaroji pabrėždavo, jog ir žydai, ir lietuviai kentė carinę priespaudą ir pasisakydavo prieš antisemitizmą (G. Petkevičaitė-Bitė, M. Riomeris, S. Šalkauskis, J. Basanavičius, A. Smetona).
4. Patarlėse, tatalinėse žydai stipriai pašiepiami. Jiems priskiriamos tokios blogybės kaip nevykėliškumas, apsileidimas, pasipūtimas. Juokiamasi iš žydiškų papročių, kultūrinių ypatumų.
5. Daug pozityvumo ir užuojautos žydų atžvilgiu skamba liudininkų atsiminimuose. Žydai giriami už jų verslumą (kaip geri siuvėjai, kepurininkai, mokytojai, gydytojai), derybinius sugebėjimus, novatoriškumą. Išgyvenama dėl jų tragiško tautos likimo.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai:

1. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (toliau LCVA), f. 410, ap. 3, b. 195-233. F. 1690, ap. 1, b. 131. F. 1262, ap. 3, b. 11. F. 391, ap. 3, b. 11. F. 391, ap. 2, b. 1741-1750. F. 394, ap. 1, b. 1123.
2. Interviu, paimtų ekspedicijos “Žydiškas Šiaurės Lietuvos miestelių paveldas” metu, stenogramos // Interviu. Rytų Europos Žydų kultūros ir istorijos tyrimo Centras, 2006
3. Darbo autoriaus atlikto lauko tyrimo medžiaga respondentai: H. Gintautas -1921m., gydytojas, S. Pociūnas -1914m., V. Lašinskienė -1907m., Z. Keburienė -1926m., J. Voveris -1913m., kunigas, O. Buteikienė – 1922m., J. Cesiulienė – 1930m., siuvėja, M. Dzerožinskienė – 1927m., gydytoja, J. Adomonytė – 1922m., gydytoja, E. Rakauskaitė - 1916m., V. Juzėnienė -1920m., V. Juzėnas – 1920m., F. Motiejūnienė -1925., S. Motiejūnas – 1923m.
4. KATILIŠKIS M. *Užuovėja*. Vilnius: Baltos lankos, 1996
5. SIMONAITYTĖ I. *Vilius Karalius*. Kaunas: Mokslas, 1982
6. KRĖVĖ V. *Silkės // Šiaudinėj pastogėj*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964
7. POŠKA D. *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*. Vilnius, 1978
8. KUDIRKA V. *Kodėl žydai nevalgo kiaulienos // Laisvos valandos*. Vilnius, 1988
9. KUDIRKA V. *Raštai I dalis*. Vilnius, 1989
10. ŠATRIJOS RAGANA. *Sename dvare*. Vilnius: Vaga, 1997
11. VAIŽGANTAS. *Pragiedruliai*. Vilnius, 1969
12. ŽEMAITĖ. *Kelionė į Šidlavą // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978
13. ŽEMAITĖ. *Kunigo naudą velniai gaudo // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978

14. ŽEMAITĖ. *Marti // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978
15. ŽEMAITĖ. *Petras Kurmelis // Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978
16. S ŠKĖMA A. *Izaokas // Rinkiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1994
17. RUOGA B. *Dievų miškas*. Kaunas: Šviesa, 1979
18. SLUCKIS M. *Širdis // Novelių rinktinė*. Vilnius, 1965
19. BLAŽIUNAS J. *Žydai mūsų bičiuliai // Trimitas*. 1922. Nr. 50

Literatūra

1. <http://www.ilti.lt/enc.htm> (žiūrėta 2009-01-22)
2. IVANOVAS B. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus, 2005
3. EIDINTAS A. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990
4. JOHNSON P. *Žydų istorija*. Vilnius, 1999
5. LIEKIS Š. „A State Within a State? Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925“ Vilnius, 2003
6. ARENDT H. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001.
7. SUŽIEDĖLIS S. *Lietuva 1918-1940 straipsnių rinkinys*. Akiračiai 1991m-1998m
8. BRANDIŠAUSKO V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstibingumą*. Vilnius, 1996
9. ANGLICKIENĖ L. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius, 2006
10. VINGRYTĖ-JANAVIČIENĖ E. *Kitataučiai lietuvių liaudies tatalinėse*. Vilnius, 2004
11. BRANDIŠAUSKAS V. *Lietuvių ir žydų santykiai 1940-41 metais, darbai ir dienos*. 1996, Nr. 2 (11)
12. LUKOŠEVIČIUS V. *Liberalizmo raida Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
13. LEVIN D. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000
14. HILBERG R. *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai*. Vilnius, 1999
15. KATILIENĖ T. *Linkuva ir linkuviai // Žydų muziejus*. Vilnius, 1994.
16. RUGIS J. *Švėkšnos praeitis. Vieno Žemaitijos miestelio istorija*. Chicago, 1950
17. VISA LIETUVA : *informacinė knyga* . *Centralinis statistikos biuras*. Kaunas, 1925

18. STANKUS J. *Mano dienoraštis // Šiaurės Atėnai*. 2002, spalio 12
19. KAVOLIS V. *Epochų signatūros*. Chicago, 1991
20. PASAULIO RELIGIJOS. Vilnius, 1997
21. ARING P.G. *Žagarė šiandien // Žydų gyvenimo pėdsakai Lietuvoje*. Klaipėda, 1998
22. Antisemitizmo apraiškos // <http://litvakai.mch.mii.lt/praeitis/Default.htm> (žiūrėta 2009-01-31)
23. Benz W. Nacionalsocialistinio antisemitizmo kilmė, retorika ir adresatai // <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2000%20seminaras%20apie%20antisemitizma/W.%20Benz%20pranesimas%20lietuviu%20k.DOC> (žiūrėta 2009-01-22)
24. Kudirka V. Viršininkai // <http://anthology.lms.lt/texts/22/tekstas/4.html> (žiūrėta 2009-01-22)
25. Truska L. Lietuvos žydų paveldo suvokimo problemos šių dienų Lietuvoje // <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2003%20Litvakai%20ir%20ju%20pasaulis/Liudas%20Truska-pranesimas-lt.doc> (žiūrėta 2009-01-22)
26. Valkininkų miestelio žydai // <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/550/> (žiūrėta 2009-01-31)

SUMMARY

Image of Jews in the Lithuanian Literature of the 19th c. and of the Interwar Period and in the Memories of Postwar Witnesses

The living of Jews of Lithuania in 19th century and the Interwar period often is put in wrong construction even by modern people in up-to-date life. Since the half of 19th century „Jewish question“ was the constant conception which (thought in the beginning was used only as social term) became a code summarizing the political, cultural, economical discontent of innovation, exposing the fears of existence and domination of foreign capital, through the doctrine of new racist anti-Semitism taking the shape of a new trend.

Different historical sources write about Jewish living, relationships of Jews and Lithuanians, ventilates the painful experience of Jews nation, their tragedy. Whereas there are especially little mentioned about the formation of image of Jews in Lithuanian works of fiction, publications, what impact it has to Lithuanian society.

In the first part of this Masters dissertation the characteristic points about the genesis and process of the formation of the nation attitude towards Jews are analysed: causality, the features of historic presumption and development. The second part of this work concerns the comprehensive analysis of Lithuanian Literature of the 19th century and of the Interwar Period (related to the question of Jews image), highlighting the main features. In addition, the author shortly discusses the main aspects of Jews image in the most important postwar literature. The third part gives attention to the analysis of the main points of Jews illustration in the appropriate time-period publication. The forth part is devoted for the folklore analysis related to Jews. The last part gives much attention to the memories of Postwar Witnesses.

The goal of this dissertation is to provide thorough analysis of the formation of image of Jews in society of Lithuania in the context of the Lithuanian Literature of the 19th century and of the Interwar Period and in the Memories of Postwar Witnesses.